

Bevrijd het geluk van de politiek

2011/01
30 | 11 | 2011

“O, how bitter a thing it is to look into happiness through another man’s eyes.” (William Shakespeare)

Geluk is terug van weg geweest, zowel in de wetenschappen als in de politiek. Terwijl de economie een systeemcrisis beleeft, is het klimaat rijp voor een expliciete geluksagenda die de samenleving doelbewust richting persoonlijk welzijn wil sturen. Dit essay – de eerste discussiebijdrage in de reeks **“Back to Basics”** – omarmt geluk als een relevante beleidsbepalend maar contesteert fundamenteel de termen en de doelstellingen van de actuele geluksrevival. Het eindigt met een oproep om geluk niet te politiseren, maar integendeel verstandig te faciliteren.

Marc De Vos¹
Director
Itinera Institute

Geluk is één van de diepste verlangens van de mens. Filosofen hebben met de idee van “geluk” geworsteld sinds de prillste beschaving. Sinds de 18e eeuw verstaan we “geluk” grosso modo als plezier en welzijn, een subjectivistische en hedonistische interpretatie

die afwijkt van de meer ascetische en transcendentale idealen van vroeger tijden.² De Verlichting bracht de bevordering van geluk ook tot op het niveau van beleid. Een bekende passage in de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring kwalificeert “the pursuit of happiness” als een onvervreemdbaar menselijk recht. De revolutionaire Franse Grondwet van 1793 plaatste geluk boven alles: “Le but de la société est le bonheur commun” (art. 1). In dezelfde zin definieerden Angelsaksische utilitaristen uit de late 18e en de vroege 19e eeuw “the greatest happiness of the greatest number” als de primaire maatstaf voor beleidsbeslissingen.³

De Itinera “Discussion Paper”-serie biedt aan auteurs een forum om in eigen naam een discussietekst te schrijven. De bedoeling is een vrije en geïnformeerde discussie te openen. De inhoud verbindt alleen de auteur en kan niet toegeschreven worden aan het Itinera Institute. U kan zelf deelnemen aan de discussie via de Itinera Blog (embedded link) op www.itinerainstitute.org

Het is dan ook verwonderlijk dat “geluk” niet prominent figureerde in het recentste en belangrijkste maatschappelijk experiment ter bevordering van welzijn: de welvaartsstaat. De traditionele welvaartsstaat is voornamelijk een instrument ter bescherming tegen het onheils des le-

¹Ik dank Ivan Van de Cloot, Jean Hindriks, Briec Vandamme, en Laurent Hanseeuw voor hun commentaar en suggesties. Ik dank Ruben Van Bogaert voor de vertaling. Meninge en fouten zijn enkel de mijne.

vens. Zijn onderliggende motor is materiële herverdeling voor eerlijkheid en rechtvaardigheid. Zijn programma is protectionistisch van aard en paternalistisch in doel, gericht op het leveren van materiële zekerheid voor hele bevolkingen. Persoonlijk welzijn was een onderdeel van de constructie, maar alleen als een verondersteld natuurlijk bijproduct van de essentiële welvaartsdoelstellingen van genereuze inkomenszekerheid en/of materiële steun. Veel van de welvaartsstaat was en blijft fundamenteel materialistisch, niet hedonistisch. Daarin komt nu verandering. Geluk is opnieuw in zwang. In de academische wereld – in de economie, in de politieke wetenschappen, in de psychologie en in de epidemiologie – neemt het onderzoek naar geluk of algemeen “subjectief welzijn” een hoge vlucht. In het vakgebied van de economie is de gelukseconomie dé hype van het crisistijdperk. Massa’s nieuw onderzoek, een resem recente boeken en een hyperactief conferentiecircuit hebben van geluk zowat het populairste onderwerp van de hedendaagse sociale wetenschappen gemaakt.

Er valt veel te zeggen voor deze herontdekking van geluk. Ze kan een kwaliteitsdimensie toevoegen aan de prominente kwantitatieve metingen van menselijke ontwikkeling zoals economische groei, inkomensontwikkeling, werkloosheidscijfers, armoedecijfers of scholingscijfers. In de economie is ze onderdeel van een nuttige evolutie om ons begrip van de menselijke activiteit te verbreden en de stereotypering van de mens als een egoïstisch, rationeel en op rendement belust wezen te nuanceren. Persoonlijk geluk is uiteraard belangrijk in het leven. Daarom is het ook een maatschappelijk relevant onderwerp. Een betere kennis van geluk zal onze kennis van de maatschappij verbeteren. Het toevoegen van de factor geluk aan ons perspectief op beleidsvraagstukken kan een menselijke kant bijdragen en ons dwingen rekening te houden met effecten die anders genegeerd zouden blijven.

“

Er valt veel te zeggen voor de herontdekking van geluk. Maar kan en moet het streven naar geluk politiek worden?

”

Maar kan en moet de daadwerkelijke bevordering van geluk een doel of onderwerp van eigenlijke beleidsvoering zijn? Moet het streven naar geluk politiek worden? Sommige van de prominente figuren van de geluksrevival verdedigen niets anders dan een radicale geluksagenda: “*We need a revolution in government. Happiness should become the goal of policy, and the progress of national happiness should be measured and analyzed*”,⁴ luidt het. Economie moet radicaal veranderen en happynomie worden: “*it is – or should be – about personal happiness*”.⁵ De eerste uitvoerige monografie over gelukspolitiek is al beschikbaar voor gebruik.⁶ Politici zijn bij de

les en spelen het geluksspel mee. Officiële indexen en programma’s voor het definiëren en meten van geluk of welzijn, gepioneerd door verschillende internationale overheidsorganisaties, sijpelen door op nationaal niveau. Verschillende grote landen, waaronder China, Groot-Brittannië, Duitsland, Frankrijk en Australië, hebben de promotie van nationaal welzijn en geluk de status van overheidsbeleid gegeven.

Dit essay zet vraagtekens bij de snelgroeiende geluksagenda. Eerst behandel ik de veronderstelling, voorgehouden door de meer extreme verdedigers van de geluksheroeping, dat geluk een wenselijk alternatief is

voor, of een nodige correctie van, economische groei en diens traditionele maatstaf van Bruto Binnenlands Product of BBP (Sectie I). Vervolgens betwist ik de drie kernargumenten die de bevordering van geluk als politieke agenda schragen, namelijk dat meer economische groei niet de manier is om geluk te bevorderen (Sectie II); dat “geluk” of “subjectief welzijn” voldoende gedefinieerd en gemeten kan worden om er een betrouwbaar beleidsinstrument van te maken (Sectie III); en dat de bevordering ervan moreel wenselijk is (Sectie IV). Tot slot waarschuw ik tegen de onvermijdelijke politisering van geluk als beleidsmiddel en ontmasker ik die als een oefening hedonistische welvaartspolitiek (Sectie V). Ik besluit met de relevantie van geluk te herplaatsen, daarbij pleitend voor een beleid van faciliteren in plaats van determineren (Sectie VI).

I. Voorbij het BBP en terug

De koning van Bhutan, vorst van een klein boeddhistisch land dat ingesloten ligt tussen India en China, verbond in de jaren '70 zijn onderdanen tot het pad van “Bruto Nationaal Geluk”. Sindsdien hebben opeenvolgende ontwikkelingsplannen deze kleine Aziatische natie van verstikkende achteruitgang naar onvervalst geluk willen voeren op basis van vier pijlers: beter bestuur, stabiele socio-economische ontwikkeling, milieubescherming en het behoud van de cultuur.⁷

Waar een autoritaire koning ooit leidde, volgen nu steeds meer westerse politici. De 27 naties die samen de Europese Unie vormen, plannen officieel om “voorbij BBP” te treden, om zo economische output aan te vullen met milieu- en sociale indicatoren, waaronder de kwaliteit van het leven en welzijn.⁸ Deze pan-Europese agenda volgt in het kielzog van een globaal initiatief van de Verenigde Naties om algemene menselijke ontwikkeling te meten.⁹ De Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) – het grote officiële beleidsorgaan van de ontwikkelde wereld – heeft van haar kant een “Better Life Initiative” gelanceerd met de bedoeling om welzijn te meten en te vergelijken onder haar 34 lidstaten.¹⁰

Op nationaal niveau dringt de zoektocht naar geluk steeds meer de politieke mainstream binnen. Op verzoek van de Franse president heeft een vooraanstaande groep economen voorgesteld economische vooruitgang te meten door meer dan het gebruikelijke groeicijfer, via parameters voor duurzaamheid, geluk, levenskwaliteit en milieu.¹¹ In het Verenigd Koninkrijk willen Eerste Minister Cameron en zijn Conservatieve Partij een indicator voor nationaal welzijn gebruiken in een poging zich te bekommeren om “joy in people’s hearts” in plaats van om “money in people’s pockets”.¹² In Duitsland volgen het federale parlement en Bondskanselier Merkel het Franse voorbeeld in het revalueren van het BBP en het omarmen van nationaal geluk über alles.

Veel van deze nieuwe gelukscultus is de aloude desillusie met het kapitalisme dat door één van haar

“

Veel van de nieuwe gelukscultus is de aloude desillusie met het kapitalisme dat door één van zijn historische transformaties gaat. We hebben het al eerder gezien.

”

“

Veel van de nieuwe gelukscultus is de aloude desillusie met het kapitalisme dat door één van zijn historische transformaties gaat. We hebben het al eerder gezien.

”

ditionele, door groei gevoede herverdeling. Vanuit een academisch perspectief is “geluk” het idee van het moment, vooral in de economie. De economische wetenschap gaat door een periode van gewetensonderzoek en innovatie, geprovoceerd door haar collectief falen om de Subprime-crisis in de VS te voorspellen en te voorkomen. Het uur van de gedragseconoom – die irrationaliteit en menselijke feilbaarheid in het centrum van zijn analytisch universum plaatst – heeft geslagen. Daaruit volgt ook een groeiende openheid voor interventionistisch beleid, waarvan de economie van het geluk een sprekend voorbeeld is. We hebben het al eerder gezien. De Depressie van de jaren ‘30 van de vorige eeuw bracht niet alleen het hoogtepunt van de Keynesiaanse economische experimenten, maar ook de ontgroei beweging wier intellectuele aanvoerders peetvaders zijn voor de huidige anti-groei-kruisvaarders.¹³ De stagnatie van de jaren ‘70 bracht ons de Club van Rome en zijn invloedrijke “The Limits to Growth”, waarin een planetair doemscenario werd voorspeld dat zeer tot de verbeelding sprak maar nooit werkelijkheid werd. Economisten uit de jaren ‘70 pleitten voor “small is beautiful”,¹⁴ betreurden de “Joyless Economy” die rijke mensen ongelukkig liet,¹⁵ of bestreden de blinde gehoorzaamheid aan materiële vooruitgang met de mogelijkheid van “a life style which has as its goal maximum freedom and happiness for the individual, not a maximum Gross National Product”.¹⁶

Er is inderdaad niets nieuws onder de zon. Onze huidige geluksbevlieging eechoot duidelijk die van weleer. Maar vandaag zijn de ambities groter en de vooruitzichten beter. Regeringen zijn nu officieel op de kar gesprongen, een internationale beweging is te been, de academische wereld is gemobiliseerd en het grote publiek is algemeen bekommerd om de toekomst van economie en planeet. De tijd kan rijp zijn voor één of andere paradigmaverschuiving in ons inzicht over vooruitgang en in onze definitie van het beleid dat daarvoor nodig is. Er is nog geen nieuwe consensus. De mildste trend – de enige die regeringen tot dusver officieel omarmen – steunt op de veronderstelling dat het BBP alleen geen betrouwbare graadmeter is voor vooruitgang, maar verwerpt BBP als zodanig niet. Een sterkere versie laat BBP-groei achter zich omdat die beweerdelijk niet bijdraagt tot algemeen welzijn en tot geluk in het bijzonder. Meer groei, aldus de redenering, brengt niet meer welzijn of geluk voorbij een bepaald punt dat al bereikt is door nagenoeg alle ontwikkelde landen. Met groei aldus een nulsomspel, is de volgende stap groei te verlaten of minstens te focussen op alternatieve welzijnspromotie, vooral via herverdeling.¹⁷ De meest extreme versie, ten slotte, heeft een ware groei-fobie ontwikkeld. Economische groei is daar de moeder van al het sociale en ecologische kwaad in een eindige wereld die gevaarlijk dicht tegen zijn limieten zit. De logische conclusie is dan dat men moet streven naar “prosperity without growth”.¹⁸

“

Geen enkele serieuze econoom heeft ooit de intrinsieke beperkingen van het BBP als een statistisch meetinstrument voor vooruitgang miskend

”

groeicijfer van het BBP wordt al decennia gebruikt als het belangrijkste instrument om economische ontwikkeling binnen landen en tussen landen te meten. Het BBP is gebaseerd op een duidelijke methodologie die, hoewel afhankelijk van nationale statistieken die niet altijd even betrouwbaar zijn, duidelijke vergelijkingen toelaat doorheen de tijd en tussen landen. Op die manier is het een bruikbaar, betrouwbaar en transparant instrument om de evolutie van macro-economische activiteit te meten in een gegeven context.

In de publieke perceptie wordt het BBP gemakkelijk geassocieerd met algemene economische vooruitgang. BBP-cijfers domineren inderdaad officiële economische rapporten over de hele wereld en trekken geregeld de aandacht van de media. Daardoor wordt de indruk gewekt van een exclusieve focus op materiële groei en wordt de impressie gevoed dat de cijfers dienen als een maatstaf voor algemene maatschappelijke vooruitgang. Geen enkele serieuze econoom heeft evenwel ooit de intrinsieke beperkingen van het BBP als een statistisch meetinstrument voor vooruitgang miskend. Het BBP en zijn voorloper, het Bruto Nationaal Product (BNP), werden vanaf hun uitvinding gerelativeerd als meetinstrumenten van totale economische welvaart.¹⁹ Het BBP heeft geen oog voor het ontstaan of de impact van de output die het meet. Landen met deficitair beleid kunnen de resultaten van hun BBP kunstmatig verbeteren door almaar dieper dieper in het rood te gaan, terwijl ze zich begraven onder een schuldenberg die uiteindelijk de totale ineenstorting kan brengen. Een koopverslaafde bevolking doet het BBP stijgen terwijl de keerzijde van een enorme privéschuld onbelicht blijft tot uiteindelijk die ook de markten wegjaagt of de banken ondermijnt. Meer algemeen geeft het BBP alleen veranderingen weer in jaarlijkse output, terwijl het veranderingen negeert in onderliggend kapitaal of goederen zoals wegen, gebouwen, machines of fabrieken. Aardbeving en tsunami hebben in Japan in 2011 voor meer dan \$300 miljard aan eigendom en infrastructuur vernield, maar dit enorme verlies zal het Japanse BBP-cijfer met geen cent beïnvloeden. De infrastructuur in het ontwikkelde westen is vooral een erfenis van de naoorlogse periode van hoogconjunctuur, maar haar eroderende staat blijkt op geen enkel vlak uit de jaarlijkse BBP-parade.

In dezelfde zin geeft het BBP ook niet de mate weer waarin natuurlijke rijkdommen, waaronder de beschikbaarheid van bekwaam menselijk talent door demografie en opleiding, aanwezig zijn of niet. Het geeft geen zicht op de mate waarin economische groei werk oplevert of op de mate waarin werk meer welvaart oplevert voor iedereen. Het beoordeelt de waarde van economische activiteit niet buiten de sfeer van de markteconomie. Vrijwilligerswerk, huishoudelijk werk en alle andere vormen van onbetaald werk blijven buiten de radar van het BBP, zelfs al zijn ze economisch en sociaal van groot belang. Gratis goederen en

“

We focussen op de jaarlijkse groei van economische output omdat dit een meetbare en verifieerbare momentopname biedt van datgene wat alle essentiële dingen mogelijk maakt.

”

Geen druppel olievervuiling werd evenwel in mindering gebracht van het jaarlijkse BBP-cijfer dat uiteraard wel verlies leed door de impact van de ramp op de economie in de Golf en op de oliehandel, maar dat ook substantieel werd gestimuleerd door de marktwaarde van de enorme schoonmaakoperaties. In de woorden van wijlen Robert Kennedy: “. . . *Gross National Product counts air pollution and cigarette advertising, and ambulances to clear our highways of carnage... It counts the destruction of the redwood and the loss of our natural wonder in chaotic sprawl . . . Yet the gross national product does not allow for the health of our children, the quality of their education or the joy of their play. It does not include the beauty of our poetry or the strength of our marriages, the intelligence of our public debate or the integrity of our public officials . . . it measures everything, in short, except that which makes life worthwhile.*”²⁰

Robert Kennedy had volslagen gelijk. Het BBP meet vooruitgang die niet de essentiële vooruitgang van de mens is. Maar BBP domineert niettemin omdat economische groei, hoewel zelf niet het doel, wel het essentiële middel is om het doel te bereiken. Groei is de grote hefboom, zowel voor openbaar beleid als voor persoonlijke keuze. Met groei wordt alles mogelijk; zonder groei, gaat alles verloren – om Churchill te parafaseren. In arme landen is economische groei het eerste vereiste om de ellendes van onderontwikkeling aan te pakken: ondervoeding, kindersterfte, analfabetisme, ziekten en lage levensverwachting. Uiteraard zal groei alleen nooit volstaan. De vruchten van de groei moeten door goed beleid adequaat worden besteed. Maar zonder groei wordt zo’n beleid onmogelijk. In de ontwikkelde wereld moet de recente periode van economische tegenspoed ons allemaal doen beseffen hoe essentieel groei blijft om onze steeds toenemende of terugkerende maatschappelijke behoeften te financieren, van ordehandhaving tot nationale defensie, van infrastructuur tot onderwijs, van gezondheidszorg tot pensioenen, en veel verder.

We focussen derhalve op de jaarlijkse groei van economische output omdat dit een meetbare en verifieerbare momentopname biedt van datgene wat alle essentiële dingen mogelijk maakt. We waarderen BBP omdat we weten dat elke vermindering in zijn ontwikkeling werkloosheid, armoede en tegenspoed voor miljoenen inhoudt, de mogelijkheid aantast deze problemen maatschappelijk aan te pakken en ons vermogen tot investering in toekomst en veiligheid ondermijnt. Een jaarlijks groeicijfer van twee procent verdubbelt het BBP binnen de 35 jaar, terwijl een groeicijfer van één procent 70 jaar vergt om hetzelfde te verwezenlijken. Eén mager procentje maakt het verschil tussen de globale rijkdom en het productieve vermogen van de economie één keer of twee keer binnen de tijd van een mensenleven te zien verdubbelen. Het is het verschil tussen relatieve

achteruitgang en voortdurende vooruitgang in de vaart der volkeren. Het is het verschil tussen de mogelijkheid menselijke ontwikkeling tot steeds hogere niveaus van innovatie en rijkdom te brengen, of de noodzaak van stagnatie en schaarste. Het BBP op zich mag dan wel een koele berekening van materiële resultaten zijn, maar zijn evolutie bepaalt grotendeels de mate waarin individuen en gemeenschappen in staat zijn aan hun immateriële behoeften te voldoen. Alle fanfare over welzijn en “post-BBP” ten spijt, blijken het merendeel van de begeerde indicatoren van subjectief welzijn adequaat weerspiegeld in de objectieve parameters van BBP-evolutie en werkloosheid. Ondanks zijn onbetwistbare beperkingen, blijft het BBP toch een betrouwbare graadmeter, niet alleen van economische ontwikkeling, maar ook van algemeen maatschappelijk welzijn.²¹

In dit tijdperk van groeiende overheidsschulden is economische groei ook de enige variabele die het verschil kan maken tussen een vernietigende winter van schaarste en een bloeiende lente van nieuwe mogelijkheden. In Griekenland zijn nu volledige generaties veroordeeld tot schuldslavernij om de simpele reden dat hun economie de drijvers ontbeert die nodig zijn om uit de schuldenput te kruipen. De Spaanse en Italiaanse jeugd komen in actie omdat hun economie diploma's produceert maar geen jobs, terwijl ze verder wegzinkt in het rood. Aan de overkant van de Middellandse Zee lanceerde een generatie werkloze jongeren de Arabische Lente wegens een gelijkaardig gebrek aan economische kansen. In de Verenigde Staten zal een vermindering van een half procent in de jaarlijkse groei van het BBP in één decennium meer dan een biljoen dollar toevoegen aan de nationale schuld, uiteraard op kap van de jongere generaties.²² Bovendien kan een land in schulden niet voldoende investeren in infrastructuur, onderwijs of innovatie, waardoor het zichzelf veroordeelt tot een toekomst van nog minder economisch potentieel en nog meer schuld.

“

Economische groei is een acceptabele gemene deler omdat het verschillende dingen kan toestaan en betekenen voor verschillende mensen en in verschillende tijden.

”

BBP-groei betekent ook veel meer voor de samenleving dan een loutere verbetering van de materiële leef-omstandigheden van haar burgers. Leefomstandigheden beïnvloeden het sociale, politieke en, uiteindelijk, morele karakter van een volk. Economische groei zorgt voor meer kansen, een grotere tolerantie tegenover diversiteit, sociale mobiliteit, engagement voor rechtvaardigheid en toewijding aan democratie. Omgekeerd gaan deze fundamentele maatschappelijke waarden erop achteruit in tijden van stagnering of daling van de levensstandaard. Economische groei verbindt en versterkt een gemeen-

schap en haar sociaal weefsel, terwijl economische achteruitgang het erodeert en uitrafelt van binnenuit. Daarom zijn er krachtige morele voordelen verbonden aan economische groei, die veel verder reiken dan het materiële gebeuren of dan het financieren van het immateriële.²³ Uiteraard mag men zich afvragen of economische kansen voldoende beschikbaar zijn voor iedereen, of de vruchten van vooruitgang voldoende gedeeld worden in alle lagen van de maatschappij, en of economische groei de natuurlijke rijkdommen niet bedreigt voor de toekomst. Maar dat zijn wezenlijk herverdelende of organisatorische bekommernissen over de aard en de impact van economische vooruitgang. Zij ondergraven niet het belang van, en de nood aan economische groei als de belangrijkste kracht voor de vooruitgang van de mensheid.

Dan is er het milieu. Tenzij we collectief terug willen naar het Stenen Tijdperk en diens onvoorstelbare ontberingen, heeft de mensheid een onvermijdelijke ecologische voetafdruk die verder reikt dan de directe impact van miljarden mensen op de rijkdommen van deze planeet. Maar decennia van onregelmatige economische vooruitgang over de hele wereld hebben ons getoond dat een schoner milieu er overal komt met een groeiende rijkdom. Rijkere landen verschuiven geleidelijk van materialistische waarden naar postmaterialistische waarden, waarbij levenskwaliteit en de kwaliteit van het milieu aan belang winnen naarmate het inkomen stijgt.²⁴ Meer rijkdom maakt dan meer middelen vrij voor milieubescherming. Rijkere landen hebben op die manier een betere lucht- en waterkwaliteit, meer bossen en een grotere algemene milieubescherming.²⁵ BBP-groei in de ontwikkelde wereld draait niet om verspilling van goederen en destructieve vervuiling; het draait wel om innovatie en productiviteitsprongen die geleidelijk aan milieukosten reduceren.²⁶ We zijn terecht begaan met de opwarming van de Aarde en met de milieu-implicaties terwijl miljarden in Azië rijk worden. Maar economische groei onderweg stoppen, is geen oplossing. Onze planeet zal nooit een post-koolstofeconomie kennen zonder grote verschuivingen in technologie, energie, infrastructuur en transport die elk de massale investeringen en enorme markten vereisen die alleen groei kan opleveren. BBP verlaten zal ons nooit CO₂ doen verlaten. De grootse innovaties die noodzakelijk zijn om onze economie te groenen, veronderstellen economische groei en zullen zelf een nieuwe economische groeicyclus aanzwengelen.

We hebben eerst en vooral nood aan grootse onderzoeks- en ontwikkelingsinspanningen om de technologie te leveren en om de groene revolutie te versnellen.²⁷ Ondertussen kunnen en moeten milieukosten van bestaande economische activiteit aangepakt worden door middel van reglementering en prijsmechanismen. Het internaliseren van milieukosten in de productprijzen blijft de beste manier om de overgang naar een milieuvriendelijkere economie te versnellen zonder de economische ontwikkeling te ondermijnen die nodig is om er ons te brengen.²⁸ Als we BBP waarderen dan is dat niet omdat we de planeet willen koken, maar omdat we geloven dat duurzame milieubescherming het best kan bereikt worden door economische ontwikkeling in goede banen te leiden en de opbrengst ervan te gebruiken in overeenstemming met de veranderende behoeften van milieuprogramma's over de hele wereld.

BBP is de dominante statistische maatstaf van economische groei sinds de jaren '30 van de vorige eeuw. De mensheid is er niet aan blijven vasthangen omdat ze zo dom en blind is om de beperkingen ervan te negeren of andere factoren van vooruitgang te miskennen. Ze is eraan blijven vasthangen omdat BBP nooit bedoeld is geweest als allesomvattend meetinstrument voor maatschappelijke ontwikkeling. Ze is eraan blijven vasthangen omdat BBP de grote katalysator is van alle niet-economische zaken. De maximalisering van het BBP per se is nooit een werkelijk beleidsdoel geweest. Maar wij waarderen het BBP op zich, als meetinstrument van de kwantificeerbare economische groei die veel van ons menselijk bestaan ondersteunt en mogelijk maakt, in het bijzonder het beleid voor de talloze sociale problemen die op eender welk moment van de geschiedenis bestaan. Wij waarderen het BBP op zich, omdat het een objectieve en globale maatstaf is terwijl andere parameters van vooruitgang meer politiek, subjectief en/of persoonlijk zijn. Economische groei is een acceptabele gemene deler omdat het verschillende dingen kan toestaan en betekenen voor verschillende mensen en in verschillende tijden. BBP gaat niet rechtstreeks over geluk of levenskwaliteit omdat – zoals we zullen zien – dat grotendeels subjectieve begrippen zijn die meer tot de sfeer van de persoonlijke voorkeur behoren dan tot de sfeer van het publiek beleid.

De ruwheid van het BBP is daarom meer dan statistische imperfectie. Het reflecteert een impliciete verstandhouding over de limieten van het overheidsbeleid. Wat we niet meten, kwalificeren we niet als een statisch en permanent voorwerp van noodzakelijke overheidsactie. "Voorbij BBP" gaan is een methode om regeringen te dwingen tot beleidskeuzes met de vruchten van BBP-groei. Het is een agenda voor beleidsvoorstemming die verder gaat dan het verbeteren van welvaartsmeting als zodanig. Het probeert economische vooruitgang te herdefiniëren en de vereiste omvang van overheidsinterventie dienovereenkomstig te vergroten. BBP richt zich op economische output en laat diens bestemming over aan publieke of private beslissingen. Het is het middel naar een doel dat het doel openlaat voor de dynamiek van politieke en persoonlijke keuzes. Een hervormde maatstaf die verschillende criteria van sociale en maatschappelijke vooruitgang integreert, wordt het doel op zich: het kiest, codificeert en verplicht wat anders open, bediscussieerbaar en vrijwillig kan blijven. Als subjectief welzijn en geluk moeten worden opgenomen in een jaarlijkse meting van vooruitgang, dan verbinden we ons tot het bepalen en dicteren van een politieke agenda voor wat eens grotendeels buiten de politieke sfeer bleef. Het onderliggende doel is niet alleen om geluk terug op de politieke radar te plaatsen: het gaat er veeleer om ons model van economische ontwikkeling te verschuiven naar een geluksgericht groeimodel, waarbij de relevantie van BBP-groei uit principe wordt betwijfeld. Metingen van welzijn, eerder dan van het BBP, zouden onze gids moeten zijn.²⁹ Vermeerderen van geluk in plaats van inkomen, zou het doel van overheidsbeleid moeten zijn. Zorgen voor veiligheid en stabiliteit in de plaats van economische dynamiek en verandering, is essentieel.³⁰ Geluk, zo lijkt het wel, zit in minder groeien.³¹

Onze herontdekking van geluk komt dus inderdaad met een echte paradigmaverschuiving. Een vorig tijdperk, geïnspireerd door het gedachtegoed van de Westerse Verlichting, vroeg de staat plaats te ruimen en zijn burgers toe te staan hun persoonlijk geluk vrij te zoeken. Ons tijdperk grijpt terug naar de staat om geluk te definiëren en voor ons te organiseren. Dit brengt twee fundamentele vragen met zich mee: is het juist dat geluk en economische groei twee verschillende doelstellingen zijn, en kunnen we veilig terugvallen op de overheid om de zoektocht naar geluk te bepalen voor haar onderdanen? Aan deze twee cruciale vragen wijden we de rest van deze bijdrage.

II. Economische groei stimuleert geluk (niet)

De politieke agenda om economische groei aan te vullen met, aan te passen met of zelfs te vervangen door geluk, stoelt op de fundamentele veronderstelling dat meer groei en rijkdom niet meer geluk voortbrengen. Overal in de ontwikkelde wereld zijn mensen rijker en rijker geworden: de gemiddelde levensstandaard is meer dan verdubbeld sinds 1950. Toch zijn mensen gemiddeld niet gelukkiger (VS) of alleen in beperkte mate (Europa).³² Aangezien meer rijkdom blijkbaar niet meer geluk voortbrengt, zou een samenleving die meer belangstelling heeft voor het laatste dan voor het eerste, specifieke gelukspromotie moeten beogen. Als economische groei weinig doet aan de verbetering van het welzijn, dan moet het geen primair doel zijn van overheidsbeleid. We hebben een alternatief criterium voor vooruitgang nodig. Punt, andere lijn.

Ziedaar de geluksmantra in zijn oversneden vorm.³³ Maar blijft de mantra overeind bij grondig onderzoek?

De veronderstelling dat meer rijkdom niet méér geluk voortbrengt, is algemeen bekend als de “Easterlin Paradox”. In een aantal statistische studies vanaf de vroege jaren 1970 registreerde economist Richard Easterlin een ogenschijnlijke tegenstelling. Enerzijds zijn rijkere mensen in een gegeven land gemiddeld duidelijk gelukkiger dan armere mensen. Anderzijds blijkt dat er in de loop van de tijd heel weinig verband bestaat tussen inkomensstijgingen en geluksniveaus.³⁴ De Easterlin Paradox zag het levenslicht en sindsdien poogt menige studie die te verklaren als de menselijke natuur. Blijkbaar zijn we allemaal de gevangene van een “hedonistische tredmolen”. Naarmate inkomens stijgen, worden we gewoon aan onze hogere levensstandaard en halen we er uiteindelijk geen blijvende voldoening uit. Eens een bepaald niveau van comfort wordt bereikt, slaagt bijkomende rijkdom er daardoor niet in om blijvende geluksvoordelen te genereren. Een deel hiervan kan te wijten zijn aan persoonlijk verlangen. Een deel kan onze sociologische neiging zijn onszelf steeds te vergelijken met burens of vrienden met wie we gelijke tred willen houden. Een andere verklaring voor de paradox is de “set point”-theorie uit de psychologie. Die stelt dat ieder individu een standaardniveau van persoonlijk geluk heeft waarop hij of zij terugvalt in de loop der jaren, los van positieve of negatieve levensontwikkelingen.

Rechtvaardigt de Easterlin Paradox de bewering dat geluk groei moet vervangen als een hoofddoel van overheidsbeleid? Ik geloof van niet, om een aantal redenen. Ten eerste staat Easterlins paradox zelf niet als een paal boven water. Recenter statistisch werk heeft wel een duidelijk verband gelegd tussen inkomens per capita en gemiddeld geluksniveau, zonder dat de correlatie verzwakt naarmate inkomens stijgen of de tijd verloopt. Elke verdubbeling van het BBP gaat gepaard met een constante stijging van levensvoldoening.³⁵ Uitgebreide vergelijkende tijdsreeksen tonen aan dat zij die materieel betere omstan-

“

Recent statistisch werk heeft een duidelijk verband gelegd tussen inkomens per capita en gemiddeld geluksniveau, zonder dat de correlatie verzwakt naarmate inkomens stijgen of de tijd verloopt.

”

digheden genieten ook duurzaam groter subjectief welzijn genieten, met hogere levensstandaarden die hoger subjectief welzijn opleveren.³⁶ Kortom: de Easterlin Paradox bestaat misschien helemaal niet. In elk geval is er twijfel en woedt de academische polemiek.³⁷ Moeten we niet eerst alle feiten op een rijtje zetten alvorens decennia verworven economisch inzicht te herzien en onze samenleving aan een groot experiment van geluksschepping te onderwerpen? “A simple, but unhelpful answer, is that more research is needed”, dixit... Richard Easterlin.³⁸

Hoe waardevol of waarde-loos Easterlins Paradox ook mag blijken, een aantal bevindingen staan buiten kijf. De Paradox heeft enkel betrekking op *longitudinale effecten*: het traceren van het geluk bij een groep mensen in welvarende landen over een lange tijdspanne suggereert dat levensvoldoening weinig verandert met het stijgen en dalen van hun inkomen in de loop van hun leven en carrière. Fragmentopnames geven een ander beeld: op gelijk welk ogenblik zijn de gemiddelde geluksniveaus steevast hoger naarmate men de inkomensladder opklimt. Internationale onderzoeken tonen ook aan dat verschillen in gemiddeld geluk tussen landen nauw verband houden met verschillen in gemiddeld inkomen per persoon. Rijkere landen hebben zo gelukkigere inwoners dan armere.³⁹ Dit alleen zou moeten volstaan om welvaart en relatieve economische prestatie op de lijst van beleidsprioriteiten te houden, zelfs voor de gelukslui.

Voorts berust de Easterlin Paradox op globale geluksdata voor een hele bevolking. Hij traceert niet de geluksevolutie bij subgroepen binnen die bevolking. Wanneer dit gebeurt, blijkt dat historisch benadeelde groepen – zoals vrouwen en Afro-Amerikanen in de Verenigde Staten – hun geluksniveaus substantieel hebben zien verbeteren in de loop der jaren.⁴⁰ Er kan weinig twijfel over bestaan dat hun vooruitgang nauw verbonden is met een stijging van economische en onderwijskansen, die er niet zouden zijn geweest zonder een onderstroom van economische groei en de opbrengsten die dat opleverde. Zolang er sociale behoeften zijn, zolang er mensen zijn op de onderste sporten van de ladder die hogerop willen, zullen groei en rijkdom duidelijk cruciaal blijven voor de gezamenlijke verhoging van levensstandaard en geluk. Groei verruilen voor geluk is een theoretisch luxeperspectief dat een permanente status van voldoende rijkdom voor iedereen veronderstelt. Geen en-der mensheid heeft gemeenschappelijke staan gehandhaafd.

“

Geluksadvocaten moeten aantonen dat minder economische groei het persoonlijk geluk niet zal aantasten.

”

Het grote probleem stelde Paradox; het ermee willen doen. economische groei Hij stelt alleen dat, in hun verwachtingen rijkdom. Hij onder-

sie dat groei niet belangrijk is voor geluk. Hij impliceert niet dat minder economische groei geen effect zou hebben op geluk. Dat is precies de essentie van het debat: niet of meer economische groei en welvaart meer duurzaam geluk voortbrengen, maar wel of minder economische groei en welvaart geluk bevorderen. De geluksverdedigers die de wenselijkheid van economische groei in vraag stellen, kunnen hun positie niet rechtvaardigen door de bijkomende gelukseffecten van die economische groei te nuanceren. Ze moeten aantonen dat minder economische groei – het onvermijdelijke gevolg van hun agenda om groei in te ruilen voor geluk – het persoonlijk geluk niet zal aantasten. Met andere woorden: de hoofdvraag is niet of we globaal minder gelukkig zijn dan een halve eeuw geleden, maar wel of we bereid zouden zijn terug te keren naar de levensstandaard van die periode – met minder auto's, zonder kleurentelevisie, zonder computer, internet of mobiele telefoons en even gelukkig zouden zijn.⁴¹

is echter niet de veronder- is wat onze geluksapostelen De Paradox stelt niet dat niet zou bijdragen tot geluk. de loop van de tijd, mensen aanpassen aan toegenomen steunt geenszins de conclu-

is echter niet de veronder- is wat onze geluksapostelen De Paradox stelt niet dat niet zou bijdragen tot geluk. de loop van de tijd, mensen aanpassen aan toegenomen steunt geenszins de conclu-

Ik ken geen enkele studie die deze stelling onderzoekt, laat staan ze bevestigt. Alle beschikbare indicaties zijn in elk geval tegen. We weten allemaal dat economieën die ondermaats presteren het ook laten afweten in jobcreatie, de permanente innovatie in de gezondheidszorg niet kunnen betalen, de onverzadigbare behoeften voor zorg en welzijn niet kunnen dragen, of de opleidingsnoden van kansarmen niet kunnen steunen. Werkloosheid, gebrek aan economische of onderwijskansen, afbrokkelende gezondheidszorg, armzalige pensioenen: dat zijn de tekenen van economische stagnatie en met grote zekerheid ondermijnen zij geluk in plaats van het te bevorderen. Easterlin zelf betoogt voortdurend dat werkloosheid duidelijk een negatieve impact heeft op geluk.⁴² Aangezien er weinig duurzame werkgelegenheid kan zijn zonder productiviteitsgroei en de economische groei die hieruit voortkomt, maakt zijn Discussion Paper duidelijk geen komaf met groei als een drijvende kracht achter geluk. Geluksbekeerlingen en hun bondgenoten

in groeirelativisme mogen gerust het beveiligen van bestaande jobs en de herverdeling van werk voorstellen.⁴³ Die oppervlakkige “oplossingen” geven blijk van de welgekende “*lump of labour fallacy*”: de misvatting dat de hoeveelheid arbeidsplaatsen in een economie vastligt. In werkelijkheid is elke economie dynamisch: meer groei en meer jobs naarmate meer mensen meer werken, minder groei en minder jobs als het omgekeerde gebeurt. Het verdelen van werk en het inkorten van arbeidsduur organiseert economische achteruitgang en zal uiteindelijk de algemene werkgelegenheid onderdrukken. We weten dat van de crisis van de jaren '70 en de vroege jaren '80 van de twintigste eeuw, toen tal van programma's voor vervroegde pensionering tijdelijk ademruimte boden voor jonge werkzoekenden, maar uiteindelijk resulteerden in een afname van tewerkstellingskansen voor zowel jongeren als ouderen.⁴⁴

Wat het (on)vermogen van werkgelegenheidsformules ook moge zijn, de hoofdconclusie blijft onontkoombaar: de fundamentele premisse waarop de hele geluksrevival rust, rechtvaardigt niet de politieke agenda die zijn fanatiekste verdedigers er willen uithalen. Dat materiële verlangens toenemen bij economische groei – wat gelukseffecten zou verminderen en uiteindelijk uitdoven – impliceert eenvoudigweg niet dat het verminderen of bevriezen van groei meer geluk zou voortbrengen. Bovendien verblinden statistische ingewikkeldheden over de gelukseffecten van grotere welvaart ons voor enkele evidente waarheden. Laten we het eenvoudig houden en de mensen op hun woord geloven. Studies die niet proberen persoonlijk geluk in real time te meten, maar in plaats daarvan respondenten vragen wat ze nodig hebben voor meer geluk en levensvoldoening, leveren allemaal gelijkaardige resultaten op. Geld, werk, gezondheid, familierelaties, omgeving en vrienden worden universeel gewaardeerd als de belangrijkste geluksfactoren.⁴⁵ Weinigen onder ons verwachten dat de overheid hofleverancier speelt voor een bevredigend huwelijksleven of een goede vriendenkring. Blijven over: geld en werk. Allebei zijn ze afhankelijk van economische groei, die evenzeer nodig is om de volksgezondheid te beschermen en gezondheidszorg te financieren. Voor al de belangrijkste geluksfactoren die redelijkerwijs binnen het domein van het overheidsbeleid vallen, is economische groei dus de gemeenschappelijke onderliggende katalysator. Er is geen afweging tussen economische groei als beleidsdoel aan de ene kant, en persoonlijk geluk aan de andere kant. Integendeel: groei is de onontbeerlijke drijfkracht die de realisatie van persoonlijk geluk mogelijk maakt. De geluksmantra die geluk boven groei verkiest, faalt volgens zijn eigen doelstellingen. Geluksverdedigers die geluk willen bevorderen in plaats van BBP-groei moeten voorzichtig zijn met wat ze wensen. Ze zullen tegelijkertijd minder groei en minder geluk krijgen.

De politieke geluksagenda vergist zich dus duidelijk als het economische groei ziet als een vijand in plaats van een vriend. Een doordacht economisch groeibeleid blijft het beste en breedste instrument om geluk algemeen te bevorderen. Maar de poging om groei los te koppelen van geluk heeft ook vervelende ethische implicaties. Een overheid die de prioriteit geeft aan geluk in de plaats van aan groei is een overheid die klaar is om een lagere levensstandaard aan te nemen voor haar burgers. Menselijke aanpassing werkt inderdaad in beide richtingen: wij kunnen ons zowel aanpassen aan armoede als aan rijkdom. Welke dimensie van geluk belangrijk is voor een bepaald persoon, is afhankelijk van het vermogen van die persoon om een betekenisvol en actief leven te leiden. Wanneer de vooruitzichten pover zijn, hechten mensen meer belang aan simpele, alledaagse ervaringen zoals vriendschap en religie.⁴⁶ Met andere woorden: wanneer een gemeenschap niet in staat is economische kansen en werk te bieden, halen mensen meer welzijn uit niet-economische factoren. Zijn zij die de waarde van economische factoren in twijfel trekken klaar om het geluuskader van arme landen op te dringen aan rijke landen? Moeten we allemaal blije Grieken en Italianen worden, genietend

van de natuur en een rustig leventje, onszelf behelpend op de zwarte markt terwijl de economie vervalt en jobs vervliegen? Vraag het de “Indignados” en andere “Occupy”-betogers, en je kent meteen het antwoord.

Van geluk het overheersende beleidsdoel maken, zou er ons toe brengen tegenspoed en verval te accepteren en zelfs te rechtvaardigen. Dat is in het bijzonder zo omdat – zoals we hieronder zullen zien – ons geluksbegrip gebaseerd is op voorbijgaande emoties van tevredenheid die snel veranderen met de omstandigheden, hoe goed of slecht die ook wezen. Neem de huidige crisisperiode. De inschatting van persoonlijk welzijn nam in de VS eerst een duik met de Wall Street meltdown van 2008. Vanaf midden-2009 herstelde de gelukservaring zich evenwel op stabiele en hogere niveaus, ondanks steeds toenemende werkloosheid en welvaartsverliezen. Gelukswaarderingen blijken meer beïnvloed door pakweg Valentijnsdag dan door een verdubbeling van de werkloosheid.⁴⁷ Zullen we dan maar persoonlijk geluk volgen en blind blijven voor economische malaise? Zullen we de werklozen aan hun lot overlaten omdat hun geluksniveau zich aanpast aan hun tegenspoed? Dat zou op geen enkele grond een moreel beleid kunnen genoemd worden. Amartya Sen heeft dit punt zeer treffend gesteld: *“The hopeless beggar, the precarious landless labourer, the dominated housewife, the hardened unemployed or the over-exhausted coolie may all take pleasures in small mercies, and manage to suppress intense suffering for the necessity of continuing survival, but it would be ethically deeply mistaken to attach a correspondingly small value to the loss of their well-being because of this survival strategy”*.⁴⁸ We moeten ook onderkennen dat overheden die geluk in plaats van groei trachten te bevorderen, zich onvermijdelijk begeven op het glibberige pad van paternalistische social engineering. Als de zoektocht naar steeds groeiende rijkdom onzekere beloningen van geluk inhoudt, waarom zijn zo velen onder ons

“

Van geluk het overheersende beleidsdoel maken, zou er ons toe brengen tegenspoed en verval te accepteren en zelfs te rechtvaardigen. Dat zou op geen enkele grond een moreel beleid kunnen genoemd worden.

”

zo hard bezig om succesvol te zijn? De veronderstelling van de geluksapostelen is dat we op één of andere manier allemaal slaven zijn van onze verlangens of onze menselijke instincten om niet onder te willen doen voor de buurman. Hun antwoord is dat de staat daarom moet ingrijpen voor ons eigen belang, door ons geluk te beschermen en te bevorderen waar wij het negeren. De veronderstelling is mogelijk onjuist. Materiële vooruitgang faciliteert manifest levensvoldoening, zoals gezien. Groeiende rijkdom kan ook een mate van voldoening schenken die moeilijk te meten valt door de ruwe peilingen naar persoonlijk geluk. En velen onder ons streven

ongetwijfeld naar welvaart omdat het ons in staat stelt andere doelen te bereiken – voor onszelf, onze families en onze gemeenschappen – die geluksmeters gewoonweg niet registreren. De aandacht voor geluk in de plaats van voor groei zal onze mogelijkheid om materiële voorspoed te gebruiken voor niet-materiële doeleinden verminderen. Het zal het bereik van persoonlijk geluk reduceren in het belang van een algemene agenda voor georganiseerde geluksbevordering. Met dit perverse effect in gedachten, kunnen we ons nu richten op de fundamentele operationele vraag en op de centrale missie van het actuele geluksdenken: kunnen we veilig terugvallen op enig overheidsbeleid voor de bevordering van ons persoonlijk geluk?

III. De ondraaglijke lichtheid van de geluksmeting

De overschakeling van individueel geluksstreven naar de publieke bevordering van geluk vereist een bepaling van wat geluk eigenlijk is, en het vermogen om de bevordering ervan collectief te organiseren. Het is daar dat de geluksdroom de realiteit ontmoet in de vorm van drie obstakels die zowel zijn legitimiteit als uitvoerbaarheid ondermijnen: één methodologisch, één ethisch en één politiek. Ik behandel ze stap voor stap.

Vanuit een methodologisch perspectief kan geen enkel verdedigbaar geluksbeleid worden overwogen zonder een duidelijk begrip van zijn onderwerp. Geluksapostelen onderstrepen graag de wetenschappelijke aard van hun inspanningen. Geluk wordt gelabeld als een “nieuwe wetenschap” gebaseerd op empirische observatie.⁴⁹ Er wordt verkondigd dat we nu, ten langen leste, weten wat mensen echt gelukkig maakt. Maar eender welke onbevooroordeelde waarnemer die voor het eerst geluksstudies ontmoet, kan niet anders dan versteld staan van hoe ruw en ongesofisticeerd ze eigenlijk wel zijn. Bijna alle beschikbare empirische geluksdata zijn gebaseerd op onderzoeken die individuen vragen hoe gelukkig of bevredigd ze zijn met hun leven. De onderzoeken gebruiken typische algemene vragen die peilen naar geluk of levensvoldoening: *“Alles bij mekaar genomen, hoe staan de zaken er tegenwoordig voor?”*; *“Beschouwt u zichzelf als zeer gelukkig, behoorlijk gelukkig of niet al te gelukkig?”*; *“Kan u vaak de slaap niet vatten omdat u piekert?”*; *“Kan u zich goed concentreren op dingen?”*; *“Heeft u wel eens het gevoel dat u een nuttige rol speelt in zaken?”*; *“Voelt u zich in staat om beslissingen over zaken te nemen?”*; *“Voelt u zich constant onder druk?”*; *“Heeft u wel eens het gevoel dat u uw problemen niet de baas kunt?”*; *“Kan u genieten van uw normale dagdagelijkse activiteiten?”*; *“Bent u in staat om uw problemen het hoofd te bieden?”*; *“Voelt u zich wel eens ongelukkig of gedeprimeerd?”*; *“Verliest u wel eens vertrouwen in uzelf?”*; *“Voelt u zich wel eens een waardeloos iemand?”*; *“Alles bij mekaar genomen, voelt u zich redelijk gelukkig?”*. De World Values Survey – bijvoorbeeld – vraagt, *“Alles bij elkaar genomen, ziet u zichzelf als: zeer gelukkig, behoorlijk gelukkig, niet al te gelukkig, helemaal niet gelukkig?”* en, *“Alles bij elkaar genomen, hoe tevreden bent u tegenwoordig over uw leven in het algemeen?”* Andere varianten, zoals de Gallup World Poll, gebruiken een ladderanalogie: geïnterviewden worden gevraagd om zich een ladder voor te stellen waarvan elke sport opeenvolgend een beter leven voorstelt. De ondervraagden vertellen dan over de “trede” op de ladder die het best hun leven weergeeft. Zulke vragenreeksen doen ons meer denken aan de sofa van een zielenknipper dan aan nauwgezette informatiegaring. Toch worden ze ingeroepen om “wetenschappelijk” de toestand van de menselijke staat te diagnosticeren.⁵⁰

De onmiddellijke conclusie is dat onze zogenaamde “wetenschappelijke” geluksgegevens niets meer zijn dan een verzameling tentatieve geluksmetingen, beknopt aangereikt door feilbare respondenten, als reactie op zeer ruwe vragen, en geïnterpreteerd door feilbare onderzoekers waarvan sommigen een persoonlijke politieke agenda blijken te hebben. Moeten we dit aannemen als rotsvast bewijs om al gemene economische groei te vervangen door iemands grote geluksplan? Er zijn verschillende redenen om op zijn minst sceptisch te zijn, nog afgezien van de intrinsiek-vage en -onduidelijke karakter van geluksonderzoek op zich.⁵¹ Algemeen wordt aangenomen dat antwoorden op gelukspeilingen *inherent subjectief en relatief* zijn. Gevoelens van persoonlijk welzijn worden mede bepaald door een oneindig aantal persoonlijke en culturele invloeden. Elk individu kijkt anders naar de uitdagingen van het leven. Onze biologische en

neurologische samenstelling verschilt: geluk en ongeluk hebben finaliter alles te maken met hersengolven. Opvoeding en culturele normen variëren. Maatschappelijke gedragingen en verwachtingen verschillen. Al deze factoren beïnvloeden de manier waarop mensen gelijkaardige situaties beoordelen op hun persoonlijke geluksschaal. Geen enkele wordt verwerkt in de huidige geluksmeters. Men legt immers subjectief welzijn vast en accepteert daarom per definitie dat antwoorden subjectief zullen zijn. Maar moeten we echt subjectieve, individuele gegevens gebruiken als wetenschappelijke data om een beleid voor iedereen te bepalen?

Niet alleen zijn onze ruwe geluksmetingen subjectief en relatief, ze zijn in zekere mate ook *inherent onbetrouwbaar*. Mensen kunnen gemotiveerd zijn om rapporten over hun welzijn te manipuleren, door het te minimaliseren ofwel te overdrijven, afhankelijk van de context en het doel van het onderzoek. Als het Bruto Nationaal Geluk zou gebruikt worden om welzijn te meten, zouden burgers hun gemelde levensvoldoening strategisch kunnen aanpassen om het beleid naar hun wensen te beïnvloeden. Ook wordt onderkend dat respondenten van geluksonderzoeken uitermate gevoelig zijn voor de gemoedsschommelingen van het moment. Subjectieve rapportering van welzijn lijdt daarenboven onder onze neiging antwoorden aan te passen aan impliciete standaarden van beoordeling of vergelijking, die we verwerven door cultuur en samenleving.⁵² Die standaarden evolueren ook met de tijd, wat de hele oefening om geluk te vergelijken over een grotere tijdspanne inherent problematisch maakt. Daarbij komt nog dat de beoordelingsstandaard die mensen gebruiken wanneer ze verslag uitbrengen over hun geluksniveau contextueel en buigzaam is. Bijvoorbeeld, wanneer mensen gevraagd wordt te vertellen hoe ze het stellen *in vergelijking met hun eigen verleden en dat van hun ouders*, stijgen de zelfgerapporteerde geluksniveaus ingrijpend.⁵³ Het hele mechanisme om

“

Geluksmetingen zijn niet willekeurig, maar ze zijn wel ruw, oppervlakkig, subjectief, relatief en in zekere mate ook inherent onbetrouwbaar.

”

geluk te rangschikken in relatie met rijkdom – hét statistische gegeven bij uitstek dat de hele “voorbij BBP”-logica voedt – vertoont het fundamentele methodologische gebrek dat een respondent zijn/haar persoonlijke geluksniveau niet kan doen blijven stijgen voorbij het niveau “zeer gelukkig”, terwijl inkomen blijft groeien door de jaren heen. De vermeende discrepantie tussen toegenomen welvaart en meer geluk wordt eigenlijk georganiseerd door het statistische mechanisme dat verondersteld wordt de discrepantie te registreren. Wetenschappelijk, iemand?

Vervolgens hebben we de eeuwige achilleshiel van alle statistische onderzoeken: het onderscheid tussen correlatie en causaliteit. Het volstaat niet de relatie of het ontbreken van de relatie tussen rijkdom en geluk te peilen. Om een oordeel wetenschappelijk aanvaardbaar te maken moet men ook de oorzaak van de vastgestelde relatie bewijzen. Bijna alle geluksonderzoeken falen op dit aspect alleen al. Niet alleen zijn de onderzoeken ruwe en deels onbetrouwbare weergaven van subjectieve gevoelens; ze zijn daarenboven ook niet in staat de vastgestelde gevoelens te koppelen aan een omvattende set van mogelijke bronnen van geluk of leed. Zoals gezien, zijn er wel een aantal erkende categorieën van correlatie, die geluk aan geld, werk, gezondheid, familierelaties, gemeenschap en vrienden koppelen. Maar behalve deze brede generaliseringen, wachten tal van mogelijke invloedfactoren

op verdere identificatie en exploratie. Er is enig bewijs dat het verband tussen rijkdom en geluk direct en oorzakelijk is, i.e. niet afhankelijk van andere factoren behalve groeiende rijkdom.⁵⁴ De stelling dat we voorbij rijkdom naar geluk moeten gaan, wordt daarmee veeleer bestreden dan gesteund. In elk geval zouden de grenzen van ons statistisch begrip alleen al elke uitgebreide geluksagenda voorlopig op een laag pitje moeten zetten. We weten simpelweg niet genoeg over wat (on)geluk drijft in een gegeven gemeenschap.

Geluksonderzoeken zijn uiteraard niet louter willekeurig. Ze kunnen niet afgedaan worden als irrelevant. Sommige studies hebben geprobeerd registraties van subjectief geluk te verifiëren door herhaling of door ze te koppelen aan objectievere factoren. Zij hebben relevante betrouwbaarheidsniveaus gevonden.⁵⁵ Maar deze pogingen om het irrationele te rationaliseren blijven schetsmatig en oppervlakkig. Geluksonderzoek steunt in essentie op rudimentaire vraaglijsten omdat het niets beters heeft. Mensen worden gezien als de best beschikbare beoordelaars van hun eigen geluk.⁵⁶ Dit mag dan misschien zo zijn, maar dat maakt het nog niet tot een legitieme basis voor een ambitieuze politieke agenda. Integendeel, als we de woorden van mensen over kortstondige gevoelens voor waar moeten aannemen, waarom betwijfelen we dan de veel betrouwbaardere en beter te verifiëren bron van hun daden? Waarom consumeergedrag en verlangen naar rijkdom in vraag stellen, om anderzijds hun versie van geluk zonder meer aan te nemen? Als geluksonderzoekers gelijk hebben dat mensen de beste beoordelaars van hun eigen leven zijn, moeten we dan niet vertrouwen op hun voorkeur die onthuld wordt door hun oordeel de volgende iPhone te kopen?⁵⁷

En hierbij stopt het niet. Geluksonderzoeken zijn een verzameling momentopnamen, waarbij respondenten gevraagd wordt directe gevoelens op papier te zetten. Iedereen weet echter dat echte betekenis en waarde in het leven pas na verloop van tijd en achteraf duidelijk worden. Dit fundamentele menselijke inzicht wordt volledig genegeerd. Beschikbare geluksmetingen gaan over momentane gevoelens, niet over duurzame tevredenheid. Dit is een cruciale beperking, om twee redenen. Ten eerste sturen de onderzoeken het daarop gebaseerde geluksbeleid zo in de richting van korte-termijngeluk. Is dat werkelijk het soort geluk dat onze maatschappij moet ontwikkelen? Daarover handelt de volgende paragraaf. Ten tweede zijn de verdedigers van geluk boven groei op die manier blind voor hetzelfde obstakel dat hen er in eerste instantie toe brengt economische groei te contesteren: onze menselijke natuur tot geleidelijke aanpassing aan omstandigheden. Terwijl ze rijkdom in vraag stellen omdat die geen gelukseffect zou hebben op lange termijn, bestuderen ze geluk als een zuiver onmiddellijk en momentaan verschijnsel.

Meer rijkdom – zo stelt de geluksbeweging – produceert geen blijvend welzijn omdat de begunstigden er geleidelijk aan gewoon worden. Maar precies hetzelfde gewenningsproces teistert hun alternatief van geluksstimulering. Terwijl geluksonderzoeken met tussenpozen eenmalige momentopnamen registreren, tonen andere onderzoeken overtuigend aan dat omstandigheden en gebeurtenissen vaak een verrassend kleine impact hebben wanneer geluk integendeel over een grotere tijdspanne wordt gemeten. Over het algemeen blijken geluksniveaus opvallend ongevoelig voor veranderingen in de externe omgeving. Mensen melden en ervaren ongeveer hetzelfde geluksniveau, los van hun sociaal of persoonlijk welzijn. Zo hebben bijvoorbeeld tal van studies aangetoond dat mensen met ernstige, chronische gezondheidsproblemen geluksniveaus melden die dicht bij de geluksniveaus van gezonde mensen liggen en die veel hoger liggen dan de geluksniveaus die gezonde mensen denken te zouden hebben in zulke omstandigheden. Zo'n geleidelijke aanpassing van

welzijnsgevoelens aan verschillende omstandigheden is noch universeel, noch compleet, maar wel sterk en standvastig.⁵⁸ Omstandigheden die we kunnen veranderen door acties of beleid hebben dus duidelijk veel minder blijvende invloed op ons subjectief geluk dan gegeven factoren zoals genetische aanleg. Dit leidt tot een zeer ongemakkelijke existentiële vraag voor de geluksbeweging: als we ons niet hoeven te bekommeren om economische groei omdat mensen zich aanpassen aan rijkdom, waarom zouden we ons dan bekommeren om geluk als mensen zich op eenzelfde manier aanpassen aan meeval of tegenslag? Het verschil, zo meen ik te kunnen veronderstellen, is dat gelukspredikers niet meteen tuk zijn op marktgedreven groei en de politieke orkestratie van geluk verkiezen. Moeten wij hun voorkeur aannemen als moreel superieur?

“

Omstandigheden die we kunnen veranderen door acties of beleid hebben duidelijk veel minder blijvende invloed op ons subjectief geluk dan gegeven factoren zoals genetische aanleg.

”

als het ultieme doel. Daarnaast is er het soort geluk dat Aristoteles ordinair vond: het *hedonistisch welzijn* dat voortkomt uit louter persoonlijk plezier en welbehagen. Traditioneel wordt dit soort geluk in verband gebracht met Jeremy Bentham en zijn strikt-utilitaristische benadering van het leven.

Welke vorm van geluk wordt nagestreefd in de huidige geluksrevival? Eén van de pausen van de discipline zegt het zo: *“By happiness I mean feeling good – enjoying life and wanting the feeling to be maintained. By unhappiness I mean feeling bad and wishing things to be different.”*⁵⁹ De deken van de Amerikaanse gelukswetenschappers beschrijft een gelukkig persoon als iemand die: *“experiences life satisfaction and frequent joy, and only infrequently experiences unpleasant emotions such as sadness or anger”*.⁶⁰ Deze benadering is zeer hedonistisch. De voormelde geluksbevragingen, met hun nadruk op persoonlijke emoties en momentane gevoelens, zijn dat evenzeer. Zij zijn het 21e-eeuwse equivalent van de “hedonometers”, voorgesteld als de wetenschappelijke maat van menselijk welbehagen door Benthams 19e-eeuwse utilitaristische erfgenamen.⁶¹ Andere benaderingen van geluk bestaan, maar de overweldigende oriëntatie van hedendaags geluksonderzoek gaat richting hedonistisch-subjectief geluk.

Als hedonistische geneugten de basis moeten vormen voor beleid, dan dreigen we onze samenleving te sturen naar instant- en vaak oppervlakkige voldoening, eerder dan naar werkelijke vervulling en vooruitgang. Als hedonistisch genot haar doel moet zijn, dan dreigt de opkomende geluksrevolutie zeer conservatief te worden: ze zal eindigen in het materialisme en consumentisme dat haar voorstanders zo vaak associëren met de BBP-verslaving die ze willen breken. Relaxen, shoppen, televisiekijken, seks hebben: dat zijn activ-

iteiten die typisch een hoge mate van hedonistisch geluk opleveren.⁶² Moeten wij dan een lege levensstijl van vluchtige pleziertjes verdedigen? Wat de oriëntatie ook moge zijn, één ding is heel duidelijk: men kan geen geluksbeleid overwegen zonder vooraf een normatieve en morele keuze te maken over het soort geluk dat men nastreeft. Moeten we streven naar hedonistisch genot, ondanks het kortstondige en vluchtige karakter ervan, of moeten we in de plaats daarvan streven naar echt geluk op lange termijn, zelfs als dat opofferingen of ellende op korte termijn zou vereisen? Moeten we werkelijk streven naar prettige gevoelens en pijnlijke gevoelens vermijden, of veeleer slecht genot onderscheiden van goed genot, en slechte pijn van goede pijn? Dit veronderstelt een grondige reflectie die de geluksliteratuur tot dusver grotendeels heeft genegeerd.⁶³ De verbijsterende bewering dat geluk vanzelfsprekend goed is en daarom per definitie de juiste leidraad is voor zowel beleid als individuele keuzes⁶⁴ gaat eenvoudigweg niet op. John Stuart Mills bekende aforisme over het 19e-eeuwse utilitarisme is net zo goed van toepassing op de tegenwoordige reïncarnatie: “*Better to be Socrates dissatisfied than a fool satisfied*”. Intussen zijn hedonistische geluksgegevens wel decennialang opgestapeld en zetten ze als een selffulfilling prophecy de toon, zonder voorafgaande reflectie.

“

Een agenda die geobsedeerd is door hedonistisch plezier is een strategie voor verval.

”

De onvermijdelijke ethische dimensie van het geluksdebat reikt veel verder dan het gebied van de individuele menselijke ontwikkeling. Wat van belang is voor individuen, heeft een impact op de samenleving in het algemeen. Of we nu streven naar hedonistisch of sober geluk als de standaard van persoonlijk welzijn, in elk geval moeten we rekening houden met het potentiële totale effect ervan voor de samenleving en de mensheid. Moeten we de samenleving doordrenken met een standaarddosis comfortabel plezier? Of moeten we erkennen dat heel wat menselijke triomfen voortkwamen uit sombere tegenspoed? Dreigen we niet de energie van menselijke vooruitgang te ondermijnen door iedereen van geluk te willen voorzien? Weinigen onder ons zouden bewust ontbering willen organiseren in het belang van grootsheid. Maar we kunnen niet negeren dat de actieve publieke bevordering van het hedonistisch geluk de melancholie en ontevredenheid van de menselijke conditie, die zo vaak creativiteit en vooruitgang hebben gestimuleerd op tal van terreinen, onvermijdelijk zal ondermijnen. We moeten erkennen dat individuen die het hoogste punt van geluk bereiken vaak dat knagend gevoel van onvervulde ambities ontberen dat anderen tot hoogten van vernieuwing en werelds succes drijft.⁶⁵ We mogen niet vergeten dat het succesverhaal van kapitalistische innovatie geworteld is in een cultuur van hard werk, persoonlijke opoffering en uitgestelde voldoening.⁶⁶ Een agenda die geobsedeerd is met hedonistisch plezier is een strategie voor verval.

De Spartaan of puritein onder ons zal daarom de erosie van vooruitgang – materieel, wetenschappelijk of artistiek – betreuren die zal komen wanneer we de mensheid toedekken met een warm deken van geluk.⁶⁷ De meest pragmatische onder ons zou minstens het dilemma moeten onderkennen en reflecteren over de mogelijke maatschappelijke neveneffecten van geluksbevordering, hoe nobel die ook bedoeld is. Het is een dilemma dat velen onder ons zullen herkennen als ouders in de opvoeding van hun kinderen.

De Spartaan of puritein onder ons zal daarom de erosie van vooruitgang – materieel, wetenschappelijk of artistiek – betreuren die zal komen wanneer we de mensheid toedekken met een warm deken van geluk.⁶⁷ De meest pragmatische onder ons zou minstens het dilemma moeten onderkennen en reflecteren over de mogelijke maatschappelijke neveneffecten van geluksbevordering, hoe nobel die ook bedoeld is. Het is een dilemma dat velen onder ons zullen herkennen als ouders in de opvoeding van hun kinderen.

Laven we hen aan de laatste mode, tv-shows en videospelletjes, of gaan we eerder voor discipline, hard werk, de grenzen van geld en de waarde van verdiend succes? Omarmen we de Chinese “Tijgermoeder” zoals die wordt geportretteerd in een actuele bestseller, waarbij we onze kinderen met ijzeren discipline drijven tot de grenzen van hun mogelijkheden, in de hoop dat ze het zullen appreciëren en waarderen in hun later leven?⁶⁸ Of aanvaarden we mislukkingen en halen we de druk eraf, zelfs wanneer het hun toekomstpotentieel ondermijnt? Hetzelfde voor onderwijs: leggen we de klemtoon op discipline, studie en de overdracht van kennis, of zijn scholen er eigenlijk om kinderen gelukkig en assertief te maken?⁶⁹ Hedonistisch genot mag dan al de makkelijkste en leukste weg zijn zolang het duurt, maar het kan uiteindelijk ook de algemene vooruitgang uithollen en het individu gefrustreerd achterlaten in het latere leven. Kort en klaar: geluk kan niet de enige maat zijn als de mens moet overleven over langere termijn.⁷⁰

Naast maatschappelijke vooruitgang is er ook nog *maatschappelijke cohesie*. Van individueel geluk een beleidsdoel maken, impliceert een individualistische beleidsoriëntatie. Het mag ons dan al verwijderen van een kortzichtige obsessie met individueel belang, maar alleen om die te vervangen door een focus op individueel genot. In beide gevallen blijft het individu het prisma en blijft het beleid individualistisch in doelstelling, ongeacht de methode. Ook vanuit die optiek ademt de huidige geluksrenaissance het wereldbeeld van de 19de-eeuwse utilitaristische voorganger. Jeremy Bentham deed de beroemde uitspraak dat “*the community is a fictitious body*” en dat het belang van de gemeenschap niets anders is dan “*the sum of the interests of the several members who compose it*”.⁷¹ Deze atomistische benadering van de samenleving is de filosofische voorwaarde voor de utilitaire agenda van hedonistische gelukspromotie: individueel geluk kan niet het ultieme doel zijn zonder het individu als de ultieme waarmeder te nemen. Dat komt evenwel neer op maatschappelijk nihilisme. Elke samenleving berust uiteindelijk op een morele orde – weze die uitgedrukt of impliciet – die vrijheid en gezag moet combineren en die de relatie tussen persoonlijke impulsen en collectieve belangen moet bepalen.⁷² Door alleen naar persoonlijk geluk te kijken, miskennen we maatschappelijke cohesie en haar morele onderbouw, om die uiteindelijk te ondermijnen. Plezier kan en mag niet nagestreefd worden in een moreel vacuüm. Ons sociaal contract contrasteert eigenbelang met publiek belang. Derhalve zullen we onvermijdelijk de promotie van geluk moeten beperken tot wat aanvaard wordt als geoorloofd en wenselijk. De geluksagenda vereist hier opnieuw een normatieve en morele dimensie die zijn verdedigers tot dusver straal negeren.

Dat brengt ons naar *sociale rechtvaardigheid*. Het postuleren van geluk als een beleidsdoel, eerder dan als de vrijheid van elk individu, is een normatieve politieke beslissing met grote morele implicaties. Is ons maatschappelijk hoofddoel het produceren van geluk of van rechtvaardigheid? Zijn de beleidsimplicaties van een geluksagenda verenigbaar met ons begrip van rechtvaardigheid en billijkheid, of niet? Zij die rechtvaardigheid associëren met het herverdelingsprogramma van de welvaartsstaat zullen wellicht Justland verkiezen boven Happyland.⁷³ De meeste gelukspredikers spreken over geluk maar bedoelen sociale zekerheid en herverdeling, er blijkbaar van overtuigd dat beide hetzelfde zijn.⁷⁴ Ze zouden verstandig staan te vernemen dat subjectief welzijn meer afhangt van levensstandaard dan van staatszorg,⁷⁵ dat de groeiende inkomensongelijkheid gepaard is gegaan met een afnemende geluksongelijkheid,⁷⁶ of dat het effect van ongelijkheid op het geluk van armen meer afhangt van de culturele houding van een samenleving tegenover ongelijkheid dan van ongelijkheid op zich.⁷⁷ De weg van persoonlijk ge-

luk zal niet noodzakelijk het pad van het egalitarisme en de inkomensherverdeling zijn dat zo typisch wordt verdedigd door de zieltjeswinners van de welvaartsstaat. Sterker nog: het uitgangspunt dat rijkdom geen blijvend geluk teweegbrengt, suggereert een minder materialistisch geluksbeleid. Keuzes zullen ongetwijfeld gemaakt moeten worden. De meer conservatieve en liberale geesten zullen snel beklemtonen dat meer geluk ook nauw samenhangt met meer economische en politieke vrijheid, en dat de mogelijkheid van verdiend succes gelijk welk programma van sociale zekerheid verslaat op de geluksschaal.⁷⁸

De morele argumenten voor een bewuste geluks-agenda zijn dus duidelijk verre van evident. Gelijk welk

“

Veel van het huidige geluksverhaal wordt verteld in een amorele virtuele werkelijkheid, gecreëerd door de feitelijke registratie van persoonlijke gevoelens. Het heeft nood aan een gezonde dosis ethische en filosofische reflectie.

”

geluksbeleid – hoe wankel of betrouwbaar zijn statistieken en hoe deugdelijk of gevaarlijk zijn economische onderbouw ook mogen zijn – zal sowieso een moeilijke morele afweging kennen die vooral nog wordt miskend door het aanzwellende koor geluksadepten. Veel van het huidige geluksverhaal wordt verteld in een amorele virtuele werkelijkheid, gecreëerd door de feitelijke registratie van persoonlijke gevoelens. Als we verondersteld worden die empirische vondsten in beleidsargumenten te vertalen, dan heeft het geluksverhaal nood aan een gezonde dosis ethische en filosofische reflectie ter morele oriëntatie. Er zullen altijd twee kanten zijn aan de

morele medaille en geen enkel geluksbeleid kan daarom worden uitgedacht als een evident ethisch initiatief.

Hoe clever of evenwichtig onze constructie van geluk ook moge zijn, we kunnen zeker niet ontsnappen aan het feit dat het zal falen om een breed scala van waarden en dimensies vast te leggen waar mensen echt om geven. Als het leven om veel meer gaat dan geld, zoals de meesten onder ons meteen zullen toegeven, dan gaat het duidelijk ook om veel meer dan louter persoonlijk geluk. Gelijk welk geluksbeleid bezwijkt per definitie aan een egotistische genotzuchtige tendens die andere fundamentele van de menselijke staat negeert, niet alleen op persoonlijk vlak maar ook in de context van huwelijk, familie en samenleving in het algemeen. Vanuit een ethisch perspectief zou de maatschappij zich er duidelijk niet alleen over mogen bekommeren dat haar burgers het goede leven leiden, maar ook dat ze een leven leiden dat goed is. Ook deze morele dimensie is tot dusver over het hoofd gezien in de huidige hedonistische geluksrevival. In elk geval zal elk programma ter bevordering van geluk per definitie moeten bepalen wat het voldoende waardevol acht om te steunen, terwijl het alle andere factoren negeert, hoe waardevol die ook mogen zijn voor de beoogde begunstigden. Uiteindelijk wordt geluksbeleid daarom de politieke determinatie van geluk, waarop we ons nu zullen richten.

V. De politisering van geluk

Kan de post-BBP geluksleer – hoe goed-gefundeerd of slecht-geconcipeerd ze ook is – op een realistische manier omgezet worden in een effectief geluksbeleid? Ik vrees dat de realiteit voor zich spreekt: wat er ook voor nodig is om echt persoonlijk geluk te bereiken, zit binnen het individu en niet bij politieke machten of ambtenaren. Er zijn simpelweg te veel persoonlijke, familiale, genetische, culturele of maatschappelijke factoren, en te veel pure eigenaardigheden die altijd buiten het bereik zullen blijven van beleid en bestuur, ongeacht hoe verlicht en vastberaden. Gelijk welk beleid dat geluk nastreeft voor haar burgers, is dan ook gedoemd te mislukken in zijn uiteindelijk doel.

“

De vrijheid geluk te zoeken zoals u het zelf wil, wordt het recht op geluk zoals de overheid het definieert. En eens men start in de “rechten”-modus is er geen houden aan.

”

Bovendien kan geen enkel beleid geluk rechtstreeks inboezemen in het hart van de mens. Het beste wat een beleidsmaker kan doen, is het te benaderen door een context te scheppen die hij ontvankelijk acht voor geluk. Daarvoor zal hij moet selecteren welke instrumenten en criteria hij zal gebruiken. Gelijk welk geluksbeleid zal zijn doel moeten beperken en zijn methode standaardiseren. Het zal zich richten op inkomensherverdeling, ingrijpen in onderwijs, zorgen voor watervoorziening, huisvesting bieden, reclame reguleren, investeren in openbaar vervoer, ouderschapsverlof verplichten, werkomstandigheden verbeteren ten behoeve van welzijn, of toegankelijke gezondheidszorg bieden voor iedereen; om een aantal van de beleidsoplossingen te noemen die in de geluksliteratuur worden voorgesteld.

De kern van de zaak is altijd dezelfde. Het nastreven van geluk door beleid komt erop neer dat ijverige politici ons allemaal reguleren naar hun versie van geluk, gebaseerd op het geluksidee van één of andere idealistische onderzoeker en op de interpretatie van ons huidig geluk door één of andere minzame technocraat. Geen enkel geluksprogramma ontloopt de dwaasheid van het definiëren van zijn “één-maat-voor-elk”-visie op geluk voor een bevolking van oneindige diversiteit. De onvermijdelijke uitkomst van elke poging geluksbevordering bewust te organiseren is de transformatie in een agenda voor het organiseren van wat politiek doorgaat voor geluk. Wie geluk politiek wil bevorderen, zal het uiteindelijk voorschrijven. Wanneer de bevordering van welzijn een politiek doel wordt, legt de beleidsmaker altijd waarden op door te beslissen welke vorm van welzijn in aanmerking wordt genomen. Het politieke gevolg van de geluksleer is een agenda om “emotionele voorspoed” te codificeren en te gebruiken als een instrument om de vooruitgang van samenlevingen en mensheid dienovereenkomstig te sturen. Een obsessieve focus op geluk als het allesoverheersend algemeen belang laat geen ruimte voor debat over andere of uiteindelijke doelen, en leidt uiteindelijk tot een agenda die mensen de mogelijkheid ontzegt om te kiezen tussen doelen voor zichzelf.⁷⁹

Een andere onvermijdelijke en onkiese politieke implicatie van de geluksagenda is de behoefte om goed geluk van slecht geluk te onderscheiden. De geluksbeweging is momenteel nog in een staat van ontkenning over dit normatieve imperatief, zoals gezien. Maar elk geluksbeleid veronderstelt per definitie de wense-

lijkheid van het geluk dat het bevordert. Geluk omarmen als een politieke agenda, vereist dat overheden het onderscheid maken tussen wenselijk en onwenselijk geluk. De overheid zal bevorderen wat het als gezond geluk beschouwt en zal haar burgers helpen hedonistische verslaving aan oppervlakkige pleziertjes te onderscheiden van en het overheidsidee van echt geluk.⁸⁰ Het is niet alleen geluk op zich dat politiek wordt gedefinieerd, maar ook de *moraal van dat geluk*. Dit brengt de geluksagenda in hete filosofische waters. Een staatsysteem dat geworteld is in het respect voor individuele vrijheid, kan niet rechtmatig ingrijpen in de vrijheid van burgers door moraal bij wet te regelen, tenzij het een voldoende belangrijk en legitiem sociaal doel dient.⁸¹ De politieke bevordering van hedonistisch plezier past daarom moeilijk in een constitutionele traditie van vrijheid. Deze spanning hoeft niet noodzakelijk altijd conflict op te leveren, maar ze is er en ze moet wel overwogen worden vooraleer we ons op een grootscheepse geluksqueste begeven.

“

Geluk kan toegevoegd worden aan de lijst van kwalitatieve criteria om de kwantitatieve economische ontwikkeling beter te beoordelen, zodat groei zowel kwantitatief als kwalitatief hoogstaand kan zijn.

”

te zien. Het is geen toeval dat er onder de gelukslui een klein aantal radicale denkers zit die de open economie willen verruilen voor een vorm van geplande economische ontwikkeling, waarbij ze geluk en welzijn gebruiken als een nieuwe sluiër die zeer oude en extreme collectivistische ambities moet verhullen. Het is geen toeval dat de meer-centristische beleidsgerechten uit de gelukskookboeken de vertrouwde stempel dragen van door de staat aangeboden en door de staat gecontroleerde uitkeringen en rechten.

In het ergste geval heeft de gelukspolitiek een verontrustende en onaangename geur van een donker totalitair verleden. In het beste geval opent het louter een nieuwe dimensie in het steeds uitdijende universum van de welvaartsstaat, waarmee het de weg effent voor wat de hedonistische welvaartsstaat zou kunnen genoemd worden. In ieder geval wordt het recht om persoonlijk geluk vrij na te streven deels vervangen door de plicht te aanvaarden wat politici en functionarissen als geluk bepalen. De vrijheid geluk te zoeken zoals u het zelf wil, wordt het recht op geluk zoals de overheid het definieert. En eens men start in de “rechten”-modus is er geen houden aan. Zelfs de zorgvuldigste politicus zal uiteindelijk de willekeurige grenzen van gelijk welk geluksprogramma moeten erkennen. De argumenten om het uit te breiden waar het voordien is gestopt, zullen dan altijd veel makkelijker zijn dan om het volledig af te schaffen.

Elke agenda moet beoordeeld worden op zijn praktische gevolgen. De gelukspolitiek die verdeeld wordt door de meeste aanhangers van de geluksrevival is essentieel een verzameling goedbedoelde programma's die de zoektocht naar geluk institutionaliseren door een aangepaste welvaartsstaat. Tot eenieders grote teleurstelling brengt de geluksrevolutie dus geen beleidsrevolutie voort.

Sterker nog, een deel van het voorgestane geluksbeleid is vandaag al realiteit in vele Europese welvaartsstaten. Het verschil tussen die realiteit en de geluksagenda is er niet één van aard, maar van graad. Bestaand beleid voor subjectief welzijn is het product van occasionele wetgeving als antwoord op concrete bezorgdheden en specifieke doelstellingen. De geluksagenda wil bewust het hele doel van publiek beleid naar subjectief welzijn kantelen. Wat nu specifiek en precies is, zal algemeen en ongedefinieerd worden. De geluksagenda betekent een blanco-check voor hedonistische bijstand.

Dit opent nog een ander moreel perspectief op de geluksagenda, in de vorm van het overoude debat over de omstreden relatie tussen welvaartsstaat en vrijheid. We gaan geen eeuwen ideeëngoed over vrijheid samenvatten, noch de diepzinnige ethische reflecties over de welvaartsstaat herhalen die elders uitvoerig kunnen gevonden worden.⁸² We kunnen ons eenvoudig beperken tot geluk en de geluksagenda op eigen termen opnemen. We moeten de bepalende factoren achter gevoelens van geluk vatten. Persoonlijke vrijheid en controle blijken sterke voorspellers te zijn van persoonlijk geluk. Over de hele wereld is er een sterk verband tussen persoonlijke vrijheid en persoonlijk geluk. Economische vrijheid, politieke vrijheid, maatschappelijke tolerantie, autonomie en zelfbeschikking zijn allemaal stevig verbonden met persoonlijk geluk.⁸³ Levensvoldoening en persoonlijke vrijheid gaan hand in hand. Geluk begint met de vrijheid om je eigen geluk te bepalen. De huidige geluksagenda mislukt daarom in haar eigen doel om drie redenen. Ten eerste, door geluk boven groei te plaatsen reduceert het voor volledige bevolkingen de mogelijkheid tot zelfrealisatie die immers juist door toenemende welvaart wordt ondersteund. Ten tweede, door geluk als het uiteindelijke doel voorop te stellen, beknopt het de mogelijkheid voor mensen om in plaats daarvan andere doelen te stellen. Ten derde, door geluk te bevorderen met interventionistische rechten en uitkeringen, zal het misschien wel het geluk van sommigen ondersteunen, maar tegelijkertijd ook de autonomie en de zelfbeschikking reduceren die bijdragen aan het geluk voor iedereen.

Aldous Huxley's *Brave New World* schetst een apocalyptisch beeld van een toekomstige totalitaire wereld waarin genetische manipulatie en georganiseerde sedatie de mens blijvend gelukkig maken in een toestand van monotone onderwerping en leeg plezier. Ik verwacht van geen enkele gelukswetenschapper dat hij georganiseerde sedatie voorstelt als beleid, ook al is dit misschien wel de meest effectieve manier om hedonistisch geluk voor iedereen te verwezenlijken. Maar ik kan alleen maar vaststellen hoe treffend en profetisch Huxley in zijn voorwoord op de uitgave uit 1946 van die bekende roman klinkt: "The most important Manhattan Projects of the future will be vast government-sponsored inquiries into what the politicians and the participating scientist will call "the problem of happiness" – in other words the problem of making people love their servitude."

VI. Conclusie: geluk bevrijden uit de klauwen van de politieke predestinatie

Voor elk menselijk wezen, ja voor de meeste levende wezens, zijn welzijn en geluk van enorm belang. Het nastreven van geluk vormt een natuurlijk en cruciaal deel van het menselijk bestaan, zoals filosofen al eeuwenlang erkennen. Een toestand van persoonlijk geluk kan duidelijk ook de samenleving ten goede komen. Gelukkige mensen hebben gemiddeld productievere en succesvollere carrières,⁸⁴ zijn meer bereid het risicogedrag van de succesvolle ondernemer te nemen,⁸⁵ leven langer en gezonder,⁸⁶ en blijken zelfs veiliger te rijden.⁸⁷ Er zijn dus sterke argumenten voor het integreren van een geluksperspectief in beleidsreflecties. De waardering van geluk brengt ons ook dichterbij de essentie van het leven, en kan ons helpen een aantal van de materialistische tendensen van het bestaand beleid te overstijgen. Het gevechtsterrein zal daarbij overigens ver “voorbij BBP” gaan. Denk ook aan beleid voor kunstmatige rijkdom door financiële steun, belastingmechanismen, betaalbare huisvestingprogramma’s en dergelijke. Denk ook aan de originele welvaartsstaat met zijn materialistische voorliefde, die armoede als loutere inkomensongelijkheid ziet, die de betalingskloof tussen mannen en vrouwen veroordeelt zonder rekening te houden met onderliggende oorzaken, of die algemene rechtvaardigheid gelijkstelt met inkomenshervreiding.

Helaas wordt geluk niet alleen verdedigd als een bijkomende factor voor overweging in het proces van politieke besluitvorming. Een harde kern van zeer visibele geluksenthousiastelingen staat voor een terugkeer naar een utilitaristisch verleden, waarbij ze het grootste geluk van de mensheid verdedigen als het ultieme algemeen belang en diens bevordering als het overkoepelende doel van overheidsbeleid. Dit effent het pad voor een bewuste politisering van geluk onder de vorm van interventionistisch beleid voor eindeloos hedonistisch welzijn. Ik heb geargumenteed dat deze geluksagenda gepaard gaat met gevaarlijke veronderstellingen, zwakke bewijzen, onduidelijke motieven en twijfelachtige doeleinden. Gevaarlijke veronderstellingen die ten onrechte de waarde van economische groei als een instrument voor welzijn afvallen (Sectie I). Zwakke bewijzen die hun statistiek ofwel fout (Sectie II), ofwel onnauwkeurig hebben (Sectie III). Onduidelijke motieven die elk coherent ethisch kader ontberen (Sectie IV). Twijfelachtige doeleinden die weinig meer bieden dan een bonanza van rechten en uitkeringen, of erger (Sectie V).

Het wordt tijd dat we de vinger op deze zere plekken leggen en dat we geluk bevrijden uit de klauwen van de politieke predestinatie. De termen waarin de huidige geluksrevival in toenemende mate wordt gevoerd, zijn ten minste problematisch en in het slechtste geval gevaarlijk. Niemand heeft ooit het nastreven van geluk uit de almanak van menselijke vooruitgang gescheurd. Maar onze traditionele focus op economische groei geeft de waardevolle overtuiging weer dat de overheid geluk niet moet proberen te definiëren en op te leggen, en dat persoonlijke vrijheid in een context van economische opportuniteiten de beste manier is om juist dat zeer utilitaristische “grootste geluk voor het grootste aantal” te verwezenlijken.

We moeten niet overschakelen van een vermeende gehoorzaamheid aan het BBP naar een echte gehoorzaamheid aan ruwe, emotionele indicatoren. We moeten de inherente feilbaarheid van geluksmeters erkennen en hun grenzen als betrouwbare instrumenten afwegen. We moeten begrijpen hoe huidige geluksonderzoeken gericht zijn op vluchtige gevoelens van hedonistisch plezier die, indien ze de bliksemafleider moeten zijn voor beleid, de mensheid op een spoor zullen brengen van amorele bevrediging en algemene achteruitgang. We

moeten de heerschappij van het geluk afbakenen met die van de rechtvaardigheid. We moeten niet enkel het goede leven nastreven, maar ook het leven dat goed is. We moeten erkennen dat geluksmeters niet registreren hoe velen onder ons welvaart beogen om andere doelen te bereiken – voor onszelf, onze families, of onze gemeenschappen. We moeten ons realiseren dat geluksmeters geen oog hebben voor de onderliggende factoren die subjectief welzijn bepalen, waaronder de grote kracht van economische vrijheid en zelfbeschikking.

Laten we terugkeren naar een aantal fundamentele waarheden. Economische groei en geluk zijn duidelijk bondgenoten, geen vijanden. Geluk kan niet vervangen worden door groei; het hangt af van groei voor

“

Als de politieke bevordering van geluk ons geen keuzevrijheid laat, zal het uiteindelijk ons vermogen inperken om geluk na te streven.

”

al moeten we voorzichtig zijn met het nastreven ervan waar we niet beschikken over betrouwbare en objectieve maatstaven. Maar het hoofddoel van beleid kan zeker niet bestaan uit het orkestreren van economisch verval of het bedekken daarvan met de mantel van hedonistisch geluk. Gelijk welk beleid dat zou proberen geluk te installeren door groei op te offeren, zou snel tegen de muur van de realiteit botsen. De droom om het BBP achter ons te laten is een nachtmerrie die nooit werkelijkheid zal worden.

de vele materiële en immateriële essentialia van het leven. Geen enkel land, hoe ontwikkeld ook, kan bevroren worden in een statische toestand van permanente welvaart. Geluksbeleid zou daarom groei moeten stimuleren, aanvullen en verbeteren; niet inperken of kapotmaken. Geluk kan toegevoegd worden aan de lijst van kwalitatieve criteria die toelaten de kwantitatieve economische ontwikkeling beter te beoordelen en te waarderen, zodat onze economieën verder kunnen rijpen naar een groeirealiteit die zowel kwantitatief als kwalitatief hoogstaand is. We hebben groei nodig die duurzaam is. Menselijk welzijn maakt deel uit van dat legitieme doel, ook

We moeten ons ook niet laten meeslepen. Het verhaal van onze geluksrevolutionairen start met een knal, maar loopt af met een sissers. Ze beloven het volledige karakter van beleid te hertekenen voor het gemene goed van persoonlijk geluk. Ze eindigen uiteindelijk in een zeer willekeurige maar vrij voorspelbare verzameling hedonistische voorschriften voor de welvaartsstaat. Men kan zich terecht afvragen: “is het dat maar?” Het antwoord is: “ja”. Van geluk het hoofdpunt van beleidsprioriteiten maken is net zo makkelijk in theorie als moeilijk in de praktijk. Het is gemakkelijk te aanvaarden als algemeen beleids cliché. Het is moeilijk om op betrouwbare en verifieerbare manier over te gaan van cliché tot actie. Het probleem van de geluksagenda ligt niet zozeer in het vooropgestelde doel, als wel in de inherente feilbaarheid en willekeur van zijn realisering. Men kan maar zoveel weten over subjectief welzijn en maar zoveel eraan doen door beleid. Op het punt van actie gekomen, zal gelukspolitiek meer gaan om de voorkeur van haar ontwerpers dan van haar onderdanen.

De politieke waardering van persoonlijk geluk zou daarom geen alibi mogen zijn voor een nieuwe golf van egalitaire “social engineering”. Gelijk welk beleid dat geluk nastreeft voor de burgers, legt hen zijn politieke interpretatie van geluk op. Immaterieel geluk omvormen tot een programma voor ma-

teriële uitkeringen en rechten is geen oplossing: het is een probleem. Eens een zeker niveau van basisbehoeften bereikt, is en zal persoonlijk geluk altijd in wezenlijke mate persoonlijk en subjectief zijn. Proberen geluk collectief te voorzien door middel van standaardprogramma's is gedoemd te mislukken. Een allesoverheersend maatschappelijk engagement voor de bevordering van geluk opent de deur voor eindeloze claims, naarmate geluk langzaam maar zeker wegzinkt in een cultuur van aanspraken en rechten. Overigens, mensen waarderen naast geluk tal van andere immateriële zaken in het leven: religie, rechtvaardigheid, waarheid, roem, schoonheid, sport, de schone kunsten, enzovoort. Wie vertrekt op de missie om het goede leven te dienen, zal zich niet kunnen beperken tot geluk alleen.

De overheid kan en moet een belangrijke rol spelen in de bevordering van geluk voor haar burgers. We moeten er het wiel niet opnieuw voor uitvinden, noch ons economisch model revolutionair voor veranderen. Al het beschikbare onderzoek toont aan dat duurzaam geluk in de eerste plaats afhankelijk is van persoonlijk temperament, het huwelijksleven, sociale relaties, tewerkstelling, gezondheid, religie, en de kwaliteit van het staatsbestuur. De overheid moet daarom evident orde op zaken houden en haar burgers vertrouwen geven in bestuurders en bestuur. Ze moet een sterke economie beogen die in staat is veel werkgelegenheidskansen te bieden. Ze moet volksgezondheid en gezondheidszorg bevorderen, wat haar echter niet a priori veroordeelt tot eender welk model van gezondheidszorg. Ze kan specifieke maatregelen overwegen ter bevordering van het gezinsleven, van sociale activiteiten, of van de vrijheid van religie, maar moet daarbij wel vermijden om over de hele lijn rechten en plichten op te leggen.

Als de politieke bevordering van geluk ons geen keuzevrijheid laat, zal het uiteindelijk ons vermogen inperken om geluk na te streven. Persoonlijke en economische vrijheid, en het vermogen om zelf over zijn/haar leven te beslissen, behoren tot de belangrijkste geregistreerde determinanten van persoonlijk geluk. Er ligt slechts een dunne lijn tussen het faciliteren van het individueel streven naar geluk en het opleggen ervan voor elk van ons. Die lijn zal het verschil maken tussen een vrije samenleving die de kansen op welvaart en geluk maximaliseert, en een dwingend systeem dat die kansen op beide fronten reduceert.

Marc De Vos¹

Directeur Itinera Institute -Universiteit Gent – Faculteit Rechtsgeleerdheid

Bibliografie

- P. Barrota, Why Economists Should Be Unhappy with the Economics of Happiness, 2008 Economics and Philosophy 24, 145-165.
- D. Bell, The Cultural Contradictions of Capitalism, Twentieth Anniversary Edition, Basic Books, 1996.
- M. Benz en B. Frey, Being Independent is a Great Thing: Subjective Evaluations of Self-Employment and Hierarchy, 2008 Economica 75, 362-383.
- D. Bok, The Politics of Happiness, Princeton University Press, 2010.
- R. Boarini, A. Johansson, en M. Mira d'Ercole, Alternative Measures of Well-Being, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, nr. 33, 2006.
- R. Bosman en F. van Winden, Global Risk, Investment and Emotions, Center for Economic Policy Research, DP 5451, 2006.

- A. Brooks, *Gross National Happiness*, New York, Basic Books, 2008.
- A. Brooks, *The Battle. How the Fight Between Free Enterprise and Big Government Will Shape America's Future*, New York, Basic Books, 2010.
- C. Caresche, G. Guibert en D. Szytkier, *Le bonheur est-il dans la décroissance?*, Parijs, Fondation Jean Jaurès, 2011.
- A. Chua, *Battle Hymn of the Tiger Mother*, Penguin Press, 2011.
- A. Coote, J. Franklin, en A. Simms, *21 hours. Why a shorter working week can help us all flourish in the 21st century*, NEF.
- *Copenhagen Consensus on Climate, Advice for Policymakers*, Copenhagen Consensus Center, 2009.
- A. Deaton, *Income, Health, and Well-Being Around the World: Evidence From the Gallup World Poll*, 22 *Journal of Economic Perspectives* 2008, No. 2.
- A. Deaton, *The Financial Crisis and the Well-Being of Americans*, NBER Working Paper No. 17128, 2011.
- E. Diener en M.Y. Chan, *Happy People Live Longer: Subjective Well-Being Contributes to Health and Longevity*, 2011 *Applied Psychology: Health and Well-Being* 3, 1-43.
- R. Easterlin, *Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence*, in *Nations and Households in Economic Growth*, New York, Academia Press, 1974.
- R. Easterlin e.a., *The Happiness-Income Paradox Revisited*, IZA DP No. 5799, 2011.
- R. Epstein, *Happiness and Revealed Preferences in Evolutionary Perspective*, 33 *Vt. L. Rev.* 559 2008-2009, 559-583.
- Europese Commissie, *BBP en verder: meting van de vooruitgang in een veranderende wereld*, COM(2009) 433 final.
- B. Frey e.a., *Happiness. A Revolution in Economics*, MIT Press, 2008.
- B.M. Friedman, *The Moral Consequences of Economic Growth*, New York, Alfred Knopf, 2005.
- D. Gilbert, *Stumbling on Happiness*, New York, Alfred Knopf, 2006.
- R. Goudie e.a., *Happiness as a Driver of Risk-Avoiding Behavior*, CESifo WP Series No. 3451, 2011.
- C. Graham, *The Pursuit of Happiness: An Economy of Wellbeing*, Brookings, 2011.
- C. Graham, *The Challenges of Incorporating Empowerment into HDI: Some Lessons from Happiness Economics and Quality of Life Research*, UN Development Programme, Research Paper 2010/13.
- G. Grossman en A. Krueger, *Economic Growth and the Environment*, NBER Working Paper No. 4634, 1994.
- M.R. Hagerty, *Was Life Better in the 'Good Old Days'? Intertemporal Judgments of Life Satisfaction*, 4 *Journal of Happiness Studies* 2003, nr. 2.
- R. Inglehart e.a., *Development, Freedom, and Rising Happiness. A Global Perspective*, 2008 *Perspectives on Psychological Science* 3, Number 4, 264-282.
- R. Inglehart en C. Welzel, *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*, New York: Cambridge University Press, 2005.
- T. Jackson, *Prosperity without growth?*, Sustainable Development Commission, 2009.
- S.C. Kassenböhmer en Ch.M. Schmidt, *Beyond GDP and Back: What is the Value-Added by Additional Components of Welfare Measurement?*, IZA DP No. 5453, 2011.

- T. Kosugi et al., Internalization of the external costs of global environmental damage in an integrated assessment model, 2009 Energy Policy 37, Aflevering 7, p. 2664-2678.
- A. Krueger en D. Schkade, The Reliability of Subjective Well-Being Measures, CEPS Working Paper nr. 138, 2007.
- R. Layard, Happiness. Lessons from a new science, Londen, Penguin Books, 2005.
- R. Layard, Happiness is back, Prospect, 108/2005.
- S. Lebergott, Pursuing Happiness: American Consumers in the Twentieth Century, Princeton University Press, 1993.
- G. Loewenstein en P.A. Ubel, Hedonic adaptation and the role of decision and experience utility in public policy, Journal of Public Economics 92 (2008), 1795-1810.
- B. Lomborg, The Skeptical Environmentalist, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
- T. Loveless, How well are American students learning?, Brown Center Report on American Education, October 2006, Volume II, Nummer 1.
- J. Martinez-Alier e.a., Sustainable de-growth : Mapping the context, criticisms and future prospects of an emergent paradigm, 2010 Ecological Economics 69, 1741-1747.
- D. McCloskey, The Bourgeois Virtues, University of Chicago Press, 2006.
- D. McMahon, Happiness: A History, Atlantic Monthly Press, 2006.
- W.D. Nordhaus en J. Tobin, Is Growth Obsolete?, in Economic Growth, New York, NBER 1972.
- M. Nussbaum, Who is the happy warrior? Philosophy poses questions to psychology, 37 Journal of Legal Studies 2008, 81-112.
- Office for National Statistics, Measuring national well-being, Londen, 2011.
- A. Oswald, Emotional Prosperity and the Stiglitz Commission, IZA Discussion Paper nr. 5390, 2010.
- A. Oswald, E. Proto, en D. Sgroi, Happiness and Productivity, IZA DP nr. 4645, 2009.
- A. Oswald en S. Wu, Objective Confirmation of Subjective Measures of Well-being: Evidence from the USA, IZA Discussion Paper nr. 4695, 2010.
- T. Panayotou, Economic Growth and the Environment, 2003 Economic Surveys of Europe, nr. 2.
- J.-S. Pischke, Money and Happiness: Evidence from the Industry Wage Structure, NBER WP 17056, 2011.
- A. Sen, On Ethics and Economics, Blackwell Publishing, 1987.
- D. Shapiro, Is the Welfare State Justified?, New York, Cambridge University Press, 2007.
- A. Simms, V. Johnson en P. Chowla, Growth Isn't Possible. Why we need a new economic direction, Londen: New Economics Foundation, 2010.
- R. Stavins en B. Whitehead, Pollution charges for environmental protection: A Policy Link between Energy and Environment, 1992 Annual Review of Energy and the Environment, Vol. 17, 187-210.
- B. Stevenson en J. Wolfers, Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox, IZA DP nr. 3654, 2008.
- B. Stevenson en J. Wolfers, Happiness Inequality in the United States, IZA DP nr. 3624, 2008.
- E. Stiglitz, A. Sen, J.-P. Fitoussi e.a., Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2009.
- A. Tarasofsky, GDP and its derivatives as welfare measures: a selective look at the literature, Centre for the Study of Living Standards, 1998.

- F. Vandenbroucke, Geluk als doelstelling, doelstelling als geluk. Een pleidooi voor vitaliteit, Redenaarsconcert “De Triomf van de Menselijkheid”, 2011.
- R. Veenhoven, Well-Being in the Welfare State: Level Not Higher, Distribution Not More Equitable, 2000 *Journal of Comparative Policy Analysis* 2, 91-125.
- P. Verne, Happiness, Freedom and Control, 2009 *Journal of Economic Behavior and Organization* 71, aflevering 2, 146-161.
- M. Weber, The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, voor het eerst gepubliceerd in Duitsland in 1904-05.
- R. Wilkinson en K. Pickett, The Spirit Level. Why greater equality makes societies stronger, New York, Bloomsbury Press, 2009.
- W. Wilkinson, In Pursuit of Happiness Research. Is It Reliable? What Does It Imply for Policy?, *Cato Policy Analysis* nr. 590, 2007.
- E. Wilson, Against Happiness: In Praise of Melancholy, Farrar, Straus and Giroux, 2008.
- A. Wolfe, Hedonic Man. The new economics and the pursuit of happiness, *The New Republic*, juli 2008.

Footnotes

²D. McMahon, Happiness: A History.

³J. Bentham, Principles of Morals and Legislation, voor het eerst gepubliceerd in 1789.

⁴R. Layard, Happiness. Lessons from a new science, 146-147; zie ook R. Layard, Happiness is back.

⁵B. Frey e.a., Happiness. A Revolution in Economics, Hoofdstuk 1.

⁶D. Bok, The Politics of Happiness.

⁷D. Bok, The Politics of Happiness, 2-5, en de verwijzingen daar.

⁸European Commission, GDP and beyond. Measuring progress in a changing world.

⁹<http://hdr.undp.org/en/>

¹⁰www.oecdbetterlifeindex.org

¹¹E. Stiglitz, A. Sen, J.-P. Fitoussi e.a., Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress.

¹²Office for National Statistics, Measuring national well-being.

¹³J. Martinez-Alier e.a., Sustainable de-growth: Mapping the context, criticisms and future prospects of an emergent paradigm.

¹⁴E.F. Schumacher, Small is Beautiful: Economics As If People Mattered, voor het eerst gepubliceerd in 1973.

¹⁵T. Scitovsky, The Joyless Economy, voor het eerst gepubliceerd in 1976.

¹⁶Zie W.D. Nordhaus en J. Tobin, Is Growth Obsolete?

¹⁷Het meest gehypt is R. Wilkinson en K. Pickett's The Spirit Level. Why greater equality makes societies stronger. Gelijkaardige analyses vinden we bij R. Layard in Happiness is back and Happiness. Lessons from a new science.

¹⁸Het meest gehypt is T. Jackson's Prosperity without growth? Gelijkaardige analyses vinden we bij A. Simms, V. Johnson en P. Chowla, Growth Isn't Possible. Why we need a new economic direction.

¹⁹Voor een overzicht, zie A. Tarasofsky, GDP and its derivatives as welfare measures: a selective look at the literature.

²⁰Zijn speech aan de Universiteit van Kansas in 1968.

²¹Zie S.C. Kassenböhmer en Ch.M. Schmidt, Beyond GDP and Back: What is the Value-Added by Additional Components of Welfare Measurement?; in dezelfde zin: R. Boarini, A. Johansson, en M. Mira d'Ercole Alternative Measures of Well-Being.

²²De schatting is van Lawrence Summers in Relief at an agreement will give way to alarm, *Financial Times*, 2 augustus 2011.

²³B.M. Friedman, The Moral Consequences of Economic Growth.

²⁴R. Inglehart en C. Welzel, Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence.

²⁵G. Grossman en A. Krueger, Economic Growth and the Environment; B. Lomborg, The Skeptical Environmentalist.

²⁶Men kan wel stellen dat de zogenaamde kwantitatieve “terugkaatseffecten” – i.e. meer gebruik en/of distributie – de totale milieuvoordelen van kwalitatieve innovaties reduceren, en dat rijkere landen gedeeltelijk de mogelijkheid hebben gehad om milieukosten door te sluisen naar armere landen. Beide zijn tot op zekere hoogte waar, maar slechts tijdelijk van aard, totdat de echte innovatiedoorbraak gevonden wordt en armere landen voldoende rijker worden.

²⁷O&O blijft de beleidsprioriteit om de economie te bewegen in de richting van een post-koolstofstadium: Copenhagen Consensus on Climate, Advice for Policymakers.

- ²⁸Zie, bijvoorbeeld, T. Kosugi et al., Internalization of the external costs of global environmental damage in an integrated assessment model; T. Panayotou, Economic Growth and the Environment; R. Stavins en B. Whitehead, Pollution charges for environmental protection: A Policy Link between Energy and Environment.
- ²⁹R. Layard, Happiness is back.
- ³⁰R. Layard, Happiness. Lessons from a new science, Hoofdstukken 9 en 11.
- ³¹C. Caresche, G. Guibert en D. Szytkier, Le bonheur est-il dans la décroissance?
- ³²D. Bok, The Politics of Happiness, Hoofdstuk 1; R. Layard, Happiness. Lessons from a new science, 29-31.
- ³³In essentie verdedigd door R. Layard, Happiness. Lessons from a new science, Hoofdstuk 14.
- ³⁴R. Easterlin, Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence.
- ³⁵A. Deaton, Income, Health, and Well-Being Around the World: Evidence From the Gallup World Poll.
- ³⁶B. Stevenson en J. Wolfers, Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox.
- ³⁷Zie R. Easterlin e.a., The Happiness-Income Paradox Revisited; C. Graham, The Challenges of Incorporating Empowerment into HDI: Some Lessons from Happiness Economics and Quality of Life Research.
- ³⁸R. Easterlin e.a., The Happiness-Income Paradox Revisited.
- ³⁹Zie het overzicht door D. Bok, The Politics of Happiness, Hoofdstuk 1.
- ⁴⁰B. Stevenson en J. Wolfers, Happiness Inequality in the United States.
- ⁴¹In dezelfde zin: S. Lebergott, Pursuing Happiness: American Consumers in the Twentieth Century, 15.
- ⁴²R. Easterlin e.a., The Happiness-Income Paradox Revisited.
- ⁴³A. Coote, J. Franklin, en A. Simms, 21 hours. Why a shorter working week can help us all flourish in the 21st century; R. Layard, Happiness. Lessons from a new science, Hoofdstuk 11.
- ⁴⁴Landen met de hoogste activiteitscijfers voor oudere werknemers hebben ook de hoogste cijfers voor jonge werknemers. Omgekeerd hebben landen met de laagste activiteitscijfers voor oudere werknemers, de laagste cijfers voor jonge werknemers: OESO, Labour Force Statistics 1989-2009.
- ⁴⁵B. Stevenson en J. Wolfers, Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox, 4; R. Layard, Happiness. Lessons from a new science, 63.
- ⁴⁶C. Graham, The Pursuit of Happiness: An Economy of Wellbeing.
- ⁴⁷A. Deaton, The Financial Crisis and the Well-Being of Americans.
- ⁴⁸A. Sen, On Ethics and Economics, 45-46.
- ⁴⁹R. Layard heeft zijn oorspronkelijke boek de titel: "Happiness. Lessons from a new science" gegeven.
- ⁵⁰Zie A. Oswald, Emotional Prosperity and the Stiglitz Commission.
- ⁵¹Voor een beschrijvend overzicht, zie D. Bok, The Politics of Happiness, Hoofdstuk 2.
- ⁵²Zie G. Loewenstein en P.A. Ubel, Hedonic adaptation and the role of decision and experience utility in public policy, 1799-1800; W. Wilkinson, In Pursuit of Happiness Research. Is It Reliable? What Does It Imply for Policy?, 6-9.
- ⁵³Zie M.R. Hagerty, Was Life Better in the 'Good Old Days'? Intertemporal Judgments of Life Satisfaction.
- ⁵⁴J.-S. Pischke, Money and Happiness: Evidence from the Industry Wage Structure.
- ⁵⁵A. Krueger en D. Schkade, The Reliability of Subjective Well-Being Measures; A. Oswald en S. Wu, Objective Confirmation of Subjective Measures of Well-being: Evidence from the USA.
- ⁵⁶B. Frey e.a., Happiness. A Revolution in Economics, Hoofdstuk 1.
- ⁵⁷A. Wolfe, Hedonic Man. The new economics and the pursuit of happiness.
- ⁵⁸Zie het overzicht in D. Gilbert, Stumbling on Happiness, 153; G. Loewenstein en P.A. Ubel, Hedonic adaptation and the role of decision and experience utility in public policy, 1799.
- ⁵⁹R. Layard, Happiness. Lessons from a new science, 12.
- ⁶⁰Ed Diener, geciteerd in D. Bok, The Politics of Happiness, 9.
- ⁶¹The Economist, Economics discovers its feelings, 19 december 2006.
- ⁶²R. Layard, Happiness. Lessons from a new science, 15.
- ⁶³Voor een aanzet, zie M. Nussbaum, Who is the happy warrior? Philosophy poses questions to psychology.
- ⁶⁴R. Layard, Happiness. Lessons from a new science, 113 en 115.
- ⁶⁵D. Bok, The Politics of Happiness, 51.
- ⁶⁶D. McCloskey, The Bourgeois Virtues; M. Weber, The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism.
- ⁶⁷E. Wilson, Against Happiness: In Praise of Melancholy.
- ⁶⁸A. Chua, Battle Hymn of the Tiger Mother.
- ⁶⁹T. Loveless, How well are American students learning?
- ⁷⁰R. Epstein, Happiness and Revealed Preferences in Evolutionary Perspective, 570-571.
- ⁷¹J. Bentham, Introduction to the Principles of Morals and Legislation.
- ⁷²D. Bell, The Cultural Contradictions of Capitalism, Chapter 6.
- ⁷³F. Vandenbroucke, Geluk als doelstelling, doelstelling als geluk. Een pleidooi voor vitaliteit.
- ⁷⁴Zie de lijst en citaten in W. Wilkinson, In Pursuit of Happiness Research. Is It Reliable? What Does It Imply for Policy?, 2-4.

⁷⁵R. Veenhoven, Well-Being in the Welfare State: Level Not Higher, Distribution Not More Equitable.

⁷⁶B. Stevenson en J. Wolfers, Happiness Inequality in the United States.

⁷⁷Het effect van ongelijkheid op de armen is statistisch gering in de Verenigde Staten, maar groter in Europa, wat te wijten is aan een verschil in maatschappelijke houding tegenover ongelijkheid: A. Alesina, R. Di Tella en R. MacCulloch, Inequality and Happiness: Are Europeans and Americans Different?

⁷⁸A. Brooks, Gross National Happiness; A. Brooks, The Battle, Hoofdstuk drie; W. Wilkinson, In Pursuit of Happiness Research. Is It Reliable? What Does It Imply for Policy?

⁷⁹In dezelfde zin: P. Barrota, Why Economists Should Be Unhappy with the Economics of Happiness.

⁸⁰R. Layard erkent dit expliciet in Happiness is back.

⁸¹Voor een overzicht van deze eeuwenoude kwestie, zie J.L. Hill, The Constitutional Status of Morals Legislation.

⁸²De geïnteresseerde lezer vindt een stimulerend overzicht in D. Shapiro, Is the Welfare State Justified?

⁸³Zie, onder andere, M. Benz en B. Frey, Being Independent is a Great Thing: Subjective Evaluations of Self-Employment and Hierarchy; R. Inglehart e.a., Development, Freedom, and Rising Happiness. A Global Perspective; P. Verne, Happiness, Freedom and Control. Voor een meer politiek perspectief, zie ook, A. Brooks, Gross National Happiness.

⁸⁴A. Oswald, E. Proto, and D. Sgroi, Happiness and Productivity.

⁸⁵R. Bosman en F. van Winden, Global Risk, Investment and Emotions.

⁸⁶E. Diener en M.Y. Chan, Happy People Live Longer: Subjective Well-Being Contributes to Health and Longevity.

⁸⁷R. Goudie e.a., Happiness as a Driver of Risk-Avoiding Behavior.

Voor duurzame economische groei
en sociale bescherming.

ONAFHANKELIJKE DENKTANK

KLARE IDEEËN, KLAAR VOOR ACTIE

Itinera Institute VZW

Leopold II Laan 184d B-1080 Brussel

T +32 2 412 02 62 - F +32 2 412 02 69

info@itinerainstitute.org

www.itinerainstitute.org

Verantwoordelijke uitgever: Marc De Vos, Directeur